

Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος γιά τή ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου •
Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ : Καταγραφή τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τοῦ Ἡρακλείου
τὸ 1751 • ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΔΗ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ἀνέκδοτες ἀπιστολές τοῦ
Γ. Σκληροῦ στὸν Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησμολογι-
κό εἰκονογραφημένο μονόφυλλο τῶν ἡρχῶν τὸ 18ου αἰώνα • Α. ΠΟ-
ΛΙΤΗΣ : Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ για μιὰ δεύτερη έκδοση τῆς
συλλογῆς τῶν Ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιδῶν • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνά Εὐρυτανίας • Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ : 'Η
διπλωματική ὡλληλογραφία τῶν Bouilley - Mabill (τέλη ΙΗ - ἀρχές ΙΟ'
αἰώνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Αιστός καὶ λησταντάρτες στὴν Κεν-
τρικὴ Ἐλλάδα τὸ 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρος ἀπὸ τὸν Ἀλέ-
ξανδρό 'Ησαΐα καὶ τὶς λιθογραφίες του • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
λιο στὴν αἰεντερηρή έκδοση τῆς 'Ἐγκυλοπαιδίας τοῦ Πατούσα (1710)
• ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΗΝ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα
τῆς Τεργέστης • ΠΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτικὴ συμφωνία Βρε-
τανίας - Ἐλλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίονα
τῶν γερμανικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν Ἐλλάδα 1941 - 1944 •
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ ΓΙΑ ΜΙΑ
ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.201](https://doi.org/10.12681/mnimon.201)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΟΛΙΤΗΣ Α. (1979). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ. *Μνήμων*, 7, 60-83. <https://doi.org/10.12681/mnimon.201>

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

I.

Τελειώνοντας τὰ λίγα λόγια μὲ τὰ ὅποῖα προλόγισε τὴ συλλογή του *Chants populaires de la Grèce moderne*, ὁ Φοριέλ σημείωνε: «'Απὸ τότε ποὺ ἐτούτη ἡ συλλογὴ ἡταν ἔτοιμη γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ, συγκέντρωσα ὑλικὸ γιὰ νὰ βγεῖ καὶ μιὰ δεύτερη· καὶ θ' ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ἐπεξεργασία ποὺ ἀπαιτεῖ, ἀν τὸ κοινὸ δεχτεῖ εὐνοϊκὰ τὴν πρώτη». Πραγματικά, στὸν δεύτερο τόμο τοῦ βιβλίου, ποὺ κυκλοφόρησε ἔξι μῆνες ὡραῖοτερα, περιλαμβάνεται ἔνα μικρὸ δεῖγμα ἀπὸ τὸ καινούριο ὑλικό· εἰκοσιέξι τραγούδια. Στὸν πρόλογο τοῦ παραρτήματος αὐτοῦ, ὁ Φοριέλ κάνει εὐρύτερο λόγο γιὰ τὴν καινούρια του συλλογής: «Τὸ περασμένο καλοκαίρι, ποὺ ἔνα μέρος του [= Ἀπρίλιο - Ιούνιο τοῦ 1824] τὸ πέρασα στὴ Βενετία καὶ στὴν Τεργέστη [...] εἶχα τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν ἐλπίδα νὰ συλλέξω καινούρια στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτη τῆς σημερινῆς λογοτεχνίας τῆς Ἐλλάδας, καὶ ίδιαίτερα γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πιὸ ἐθνικὸ καὶ τὸ πιὸ ἀξιοπερίεργο μέρος της. Δὲν ἀπογοητεύθηκα. [...] Ἔτσι ἀπόκτησα ἀρκετὰ γιὰ νὰ σχηματίσω μιὰ καινούρια συλλογὴ [...] πιὸ ἀξιόλογη καὶ τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρουσα μὲ τὴν πρώτη. Τὰ κλέφτικα τραγούδια θὰ ἀποτελοῦσαν ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ πλούσια μέρη αὐτῆς τῆς καινούριας συλλογῆς. Μάζεψα πενήντα τουλάχιστον [...]. "Οσο γιὰ τὰ τραγούδια ποὺ τὰ δονομάζω διηγηματικὰ ἡ πλαστά, συγκέντρωσα ὅχι μονάχα ὅμιορφα, ἀλλὰ καὶ πολὺ περίεργα γιὰ τὴν ἴστορια τῆς δημοτικῆς ποίησης τῶν Ἐλλήνων. Συνάντησα ἐπίσης πολλὰ ἀπὸ ἔνα είδος ποὺ δὲν εἶχα ἀκόμα δείγματα· ἀφήνω τὸ πλῆθος τῶν καινούριων ἀντιγράφων μὲ τραγούδια ποὺ ἔχω κιόλας ἐκδόσει· ἀντίγραφα ποὺ οἱ παραλλαγές τους μοῦ ἐπιτρέπουν σήμερα νὰ καλυτερέψω ἡ νὰ διορθώσω πολλὰ χωρία τῆς πρώτης συλλογῆς μου. [...] "Ωσπου νὰ μπορέσω νὰ καταπιαστῶ μὲ τὴν ἐπεξεργασία ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ δημοσιευτοῦν [...] τὰ τραγούδια ποὺ ἀνέφερα, ἃς χρησιμοποιήσω τώρα τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ παρουσιάσω τουλάχιστον μερικά...»¹.

Τελικὰ ὁ Φοριέλ, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἔδωσε στὴ δημοσιότητα τὰ ἀνέκδοτα τραγούδια ποὺ εἶχε συγκεντρώσει. «Ωστόσο τὸ ὑλικὸ δὲν χάθηκε:

1. C. L. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, 1, Παρίσι 1824, σ. VI, καὶ 2, 1825, 306 - 7. Πβ. καὶ τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση, K. Φωριέλ, Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἐλλάδος, μτφρ. A. Χατζηεμμανούήλ, 1956, 3 καὶ 296.

βρίσκεται σήμερα στὰ χαρτιά τοῦ Φοριέλ ποὺ φυλάγονται στὸ Institut de France ἀκέραιο σχεδόν². Γύρω στὰ διακόσια εἴκοσι τραγούδια, ἐφτάριμες, τριακόσια πενήντα περίπου δίστιχα, ἔντεκα σχολιασμοὶ καὶ ἑκατὸν εἴκοσι μεταφράσεις, ἀπὸ τίς ὅποιες τριάντα πάνω κάτω δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ κάποιο Ἑλληνικὸ κείμενο. Ὁλόκληρο δηλαδὴ τὸ ὄλικό, ποὺ μαζὶ μ' ἔκεινο ποὺ εἶχε κιόλας ἐκδοθεῖ, θὰ ἀποτελοῦσε τὴ βάση γιὰ μιὰ δεύτερη, πιὸ ἐπεξεργασμένη ἔκδοση.

Μάλιστα τὸ ὄλικὸ αὐτὸ δεῖναι ἀρκετὰ δουλεμένο: ἔνα μέρος καθὼς εἰδαμε ἔχει μεταφραστεῖ στὰ γαλλικά, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἑλληνικὰ κείμενα ἔχουν ὑποστεῖ μιὰν ἐπεξεργασία, ποὺ περνάει ἀπὸ τρεῖς βαθμίδες. Πρῶτα ἡ ἀρχικὴ καταγραφὴ τῶν τραγουδιῶν —ἀπὸ τοὺς «Ἑλληνες πληροφορητὲς τοῦ Φοριέλ— καὶ μιὰ μετάφραση ἀπὸ τὸν ἴδιον. Κατόπιν καθαρογράψιμο —ποὺ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ ἐπεξεργασία τῶν κειμένων— ἀπὸ τὸν Φοριέλ τώρα, καὶ δεύτερο χτένισμα τῆς μετάφρασης. Τέλος ἡ τρίτη βαθμίδα: καινούριο καθαρογράψιμο σὲ αὐτοτελεῖς, δίφυλλες κόλλες. Στὴν πρώτη σελίδα ἀναγράφεται ὁ τίτλος, ἡ κατηγορία καὶ ἡ ἀρίθμηση ποὺ θὰ ἔπαιρνε τὸ τραγούδι, στὴ δεύτερη τὸ κείμενο, ἀντικρυστὰ στὴν τρίτη ἡ μετάφραση, καὶ ἡ τέταρτη μένει λευκή. Ὁ Φοριέλ εἶχε ἔτσι μπροστά του ὀλοκληρωμένη τὴ «μονάδα» τοῦ τραγουδιοῦ. Μπροστά ἀπὸ κάθε τραγούδι —ἢ διμάδα διμοειδῶν τραγουδιῶν— θὰ ἐρχόταν νὰ ταιριάζει ὁ σχολιασμός.

Δὲν ἔχει περάσει βέβαια ὅλο τὸ ὄλικὸ κι ἀπ' τὰ τρία αὐτὰ στάδια. Μονάχα δώδεκα τραγούδια ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο καὶ ἑκατὸν ἐφτά στὸ δεύτερο· ἃς σημειώθει μάλιστα πῶς ἀρκετὰ τραγούδια σώζονται μόνο στὸ δεύτερο ἢ στὸ τρίτο στάδιο· τὰ πρωτόγραφα ἔχουν χαθεῖ ἢ ἵσως καὶ πεταχτεῖ.

Ποιὰ ἀκριβῶς τραγούδια θὰ περιλάβαινε ἡ δεύτερη ἔκδοση, μὲ ποιὰ σειρὰ καὶ σὲ ποιὲς κατηγορίες θὰ τὰ ταξινομοῦσε, μᾶς τὸ πληροφοροῦν δρισμένοι κατάλογοι τραγουδιῶν ποὺ βρίσκονται κι αὐτοὶ στὸ ἀρχεῖο. Ἐφτα εἶναι «μιλητοί», δηλαδὴ μὲ ἀναγραφὴ τίτλων ἡ κατηγοριῶν καὶ δύο «βουβοί», μὲ σκέτα νούμερα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀφηρημένη ἐπεξεργασία ἐπιλογῆς, προσχέδια τῆς μορφῆς ποὺ θὰ ἔπαιρνε τὸ βιβλίο. Μὲ βάση αὐτοὺς τοὺς καταλόγους, τὸ ὄλικὸ σπονδυλώνεται σὲ διμάδες, καὶ ὅταν θὰ εἶχαν φτάσει

2. Ἡδη ἀπὸ τὸ 1909 ὁ βιογράφος τοῦ Φοριέλ J. B. G a l l e y, Claude Fauriel, Saint Etienne 1909, 288, ἔκανε λόγο γιὰ τὰ «πολυάριθμα ἀντίγραφα Ἑλληνικῶν τραγουδιῶν ποὺ ἀπόκεινται στὰ χαρτιά του, στὸ Institut de France». Πρῶτος τὰ ἔκμεταλλεύτηκε ὁ Δ. Α. Πετρόπουλος, Ἀνέκδοτα κείμενα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ C. Fauriel ἐκδιδόμενα, Λαογραφία 13 (1955) 193 - 213, ἀργότερα ὁ M. I b r o n a c, Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe, Παρίσι (Didier) 1966, 677-681, δημοσίευψε δρισμένες γαλλικές μεταφράσεις κειμένων. Μιὰ πρώτη συνολικὴ παρουσίαση τοῦ νεοελληνικοῦ ὄλικου ποὺ περιέχουν τὰ χαρτιά τοῦ Φοριέλ δημοσιεύω στὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν Baud - Bouy ποὺ θὰ κυκλοφορήσει σύντομα.

δλα τὰ τραγούδια στὸ τρίτο στάδιο, θὰ συγκροτιόταν προοδευτικὰ τὸ σῶμα γιὰ τὸ τυπογραφεῖο.

Οἱ δύο πρῶτοι κατάλογοι εἶναι γραμμένοι πλάι πλάι. Ὁ πρῶτος φέρει δεκαπέντε ἀνόμοιους τίτλους, ὁ δεύτερος ἀποτελεῖ προφανῶς μιὰ πρόχειρη ἀπόγραφὴ τοῦ συνολικοῦ ὑλικοῦ ποὺ κάποια στιγμὴ εἶχε στὰ χέρια του ὁ Φοριέλ.

[Κατάλογος ἀρ. 1 Ἀρχεῖο Φοριέλ, φακ. 2335 ἀρ. 1387. Κατάλογος ἀρ. 2. δ.π.]

<i>La langue de Jean.</i>	7. <i>M. Voutier</i>
<i>Le lit dans la cour.</i>	25. <i>domestiques</i>
<i>La resurrection.</i>	20. <i>pièces rimées</i>
<i>La Passion.</i>	15. <i>romanesques</i>
<i>St. Basile.</i>	34. <i>diverses de rebut</i>
<i>Kartzianis.</i>	42. <i>Klephthiques</i>
<i>Andronicus.</i>	5. <i>Sur la guerre actuelle</i>
<i>La princesse dans sa frégate.</i>	15. <i>historiques</i>
<i>Le mariage en pays étranger.</i>	5. <i>diverses rédactions</i>
<i>La dinde enlevée.</i>	5. <i>en grec ancien</i>
<i>La dance de Paxos.</i>	14. <i>fragments ou pièces</i>
<i>L'interrogatoire maternel.</i>	15.
<i>La belle soeur.</i>	202
<i>Marioletta.</i>	<i>distiques</i>
<i>Androuzzos.</i>	

(15)

Τὰ δώδεκα ἀπὸ τὰ δεκαπέντε τραγούδια τοῦ πρώτου καταλόγου εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα ποὺ βρίσκουμε νὰ ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο τῆς ἐπεξεργασίας, ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα τρία, τὸν Χαρζιανή, τὸν Ἀνδρόνικο καὶ τὸ *L'interrogatoire maternel* συναντᾶμε ὀλοκληρωμένους σχολιασμούς· μάλιστα εἶναι οἱ μόνοι σχολιασμοὶ ποὺ δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ κανένα κείμενο, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ὀκτὼ ἀντιστοιχοῦν σὲ τραγούδια ποὺ ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο. Γιὰ τὸν Χαρζιανὴ καὶ τὸν Ἀνδρόνικο ἄλλωστε ἔχουμε τὰ κείμενα, καὶ ξέρουμε πῶς τὰ εἶχε κάποτε κι ὁ Φοριέλ³. Δὲν χωρᾶ ἀμφιβολία πῶς οἱ δύο αὐτοὶ κατάλογοι εἶναι γέννημα μιᾶς στιγμῆς ποὺ ὁ Φοριέλ ἀποφάσισε νὰ δεῖ «ποὺ ἀκριβῶς βρισκόταν» καὶ λογάριασε ἀπὸ τὴν μιὰ τὰ τραγούδια ποὺ εἶχε ἔτοιμα κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ὑλικὸ ποὺ εἶχε συγκεντρώσει.

Ὑπολογισμοὶ τῶν περιεχομένων τῆς δεύτερης ἔκδοσης πρέπει νὰ εἶναι καὶ οἱ δύο «βουβοὶ» κατάλογοι. Ὁ πρῶτος (φακ. 2335 ἀρ. 1519) φέρει δύο στῆλες μὲ ἀριθμοὺς (ἡ πρώτη: 15, 42, 25, 34 καὶ ἡ δεύτερη: 23, 14, 5, 4, 42, 25, 16, ἀπὸ κάτω τὸ ἄθροισμά τους 129). Στὴ σκέψη αὐτὴ μᾶς ὁδηγεῖ ὁ

3. E. Legrand, *Trois chansons populaires grecques*, Παρίσι 1870 καὶ Σ. π. Ζαμπέλιος, Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ, 1859, 37.

ἀρ. 42, ποὺ ὑπάρχει καὶ στὶς δύο στῆλες: ἀντιπροσωπεύει προφανῶς τὰ «κλέφτικα» ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν δεύτερο κατάλογο. Ὁ ἴδιος ἀριθμὸς ἄλλωστε ὑπάρχει καὶ στὸν τίτλο ἐνὸς «πουκάμισου» κλέφτικων τραγουδιῶν (φακ. 2335 ἀρ. 1609). Οἱ ὑπόλοιποι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι εὕκολο —οὕτε καὶ ἀπαρίτητο— νὰ ταυτιστοῦν ὡστόσο ὁ ἀρ. 34 ποὺ συναντᾶμε στὴν α' στήλῃ ἀντιπροσωπεύει ἵσως τὰ «34 de rebut» (= γιὰ πέταμα) τοῦ δεύτερου καταλόγου.

Ο δεύτερος βουβός κατάλογος (φακ. 2335 ἀρ. 1740) εἶναι γραμμένος στὸ κάτω μέρος ἐνὸς πουκάμισου ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Historiques diverses 24». Ἐχει μία στήλῃ μὲ ἀριθμοὺς (ώς ἔξης: 24, 26, 29, 52, 55 καὶ τὸ ἄθροισμά τους 186) καὶ πλάι δύο ἐνδείξεις: «diverses» καὶ «Souliotes» ποὺ δὲν ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς ἀριθμούς.

Ο ἐπόμενος, τρίτος μιλητός, κατάλογος ἀναφέρεται στὴν ἐσωτερικὴ δργάνωση τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν.

[Κατάλογος ἀρ. 3. φακ. 2335 ἀρ. 1362β.]

Persécutions — Sommations aux Klephthes

1 . *persécutiōns — sommations — etc.*

2 . *Combats — Victoires.*

3 . *Defaits, revers — trahisons.*

4 . *Enterprises-expéditions-usages des Klephthes-aventures singulières.*

Σημ. Στὸν ἀρ. 2, μετὰ τὴ λέξη combats ὁ Φοριέλ εἰχε γράψει ἀρχικὰ defaits καὶ στερεὰ τὸ διέγραψε. Στὴ β' ὄψη τοῦ φύλλου σημείωσε τὰ ἔξης :

1. *Sommations aux klephthes.*

Les uns se soumettent. D'autres se retirent dans les montagnes, résolus de se défendre, ou de ne pas céder.

Ο τέταρτος κατάλογος ἀναφέρεται στὰ «οἰκειακὰ» (domestiques) τραγούδια:

[Κατάλογος ἀρ. 4. φακ. 2335 ἀρ. 1393β.]

St. Basile.

La passion.

St Lazare.

Cinq Chansons d'étrenne.

Chanson de l'hirondelle.

Trois Ballades.

huit chansons de noce.

six chants de berceau.

un chant de départ.

2 fragments de myriologue.

en tout 29 morceaux

Τὰ τρία πρῶτα τραγούδια, καθὼς καὶ τὸ προτελευταῖο, περιλαμβάνονται σ' ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν φτάσει στὸ τελευταῖο στάδιο ἐπεξεργασίας: ξέρουμε λοιπὸν ποιὰ ἀκριβῶς εἶναι (βλ. φακ. 2335 ἀρ. 1482 - 3, ἀρ. 1477 - 9, ἀρ.

1475 - 6, καὶ ἀρ. 1487 bis - 89). Ὁντιθετα, δὲν μπορῶ νὰ ἐντοπίσω ποιὲς ἀκριβῶς «μπαλάντες» εἶχε στὸν νοῦ του ὁ Φοριέλ γράφοντας τὸν κατάλογο αὐτό· τὸ ἔδιο συμβαίνει —ἄν και ἐδῶ δὲν ἔχει τόση σημασία— καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες διμάδες, δηλαδὴ τὰ τραγούδια τοῦ ἀγερμοῦ, τὰ γαμήλια, τὰ ναναρίσματα. Γιὰ τὸ τραγούδι τῆς χειλιδόνας ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραλλαγὴ ποὺ εἶχε δημοσιεψει, εἶχε στὴ διάθεσή του καὶ μιὰ δεύτερη (φακ. 2335 ἀρ. 1571.8), ποὺ τὴν προτίμησε μάλιστα στὰ μαθήματα τῆς Σορβόνης⁴. Τὰ ἀποσπάσματα τῶν μοιρολογιῶν πρέπει νὰ εἶναι τὰ ἴδια ποὺ εἶχε καὶ ἡ πρώτη ἔκδοση.

‘Ο πέμπτος κατάλογος διαφέρει ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους· τὰ τραγούδια ὑποδηλώνονται μὲ τὸν πρῶτο στίχο, καὶ ἀναφέρονται σὲ «σύγχρονα ίστορικὰ γεγονότα», τῆς ἐπανάστασης ἢ λίγο προγενέστερα. Ὁστόσο δύσκολα μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε πῶς πρόκειται γιὰ —ἔστω καὶ πρόχειρο— λογαριασμὸς αὐτῆς τῆς κατηγορίας· θὰ ἥταν ἔξαιρετικὰ λειψὴ τότε. Σημειώνω πῶς ἡ θέση του στὸ ἀρχεῖο εἶναι κάπως ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους καταλόγους, καὶ πῶς τὰ στοιχεῖα ποὺ τὸν ἀποτελοῦν τὸν διαφοροποιοῦν ισως καὶ χρονολογικά, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους.

[Κατάλογος ἀρ. 5. φακ. 2336 ἀρ. 634.]

*Roussotpiasσας κ[ai] Μέρπασσᾶς κ' ὄλοι 'Αρβανίταις —
Δύο τονοκοπούλαις πήρανε, ταῖς εὖμοδφαις τοῦ κόσμου —
Τρεῖς περδικονλαις κάθουνταν ψηλὰ 'σ τὰ Λειβαδίταια —
πολλαῖς μανοῦλαις θλίβονται κι' ὄλαις παρηγοριούνται —
πουλάκι ἀναστέναξε 'σ τὸν ἄγιον Νικόλα —
διαβᾶτε ἀπ' τὴν Μονεμβασίαν ἀπ' τὸ παλιοκαστρίτει —
'Ακούσατε τὶ γίνηκε τοῦτο τὸ καλοκαῖρι.
Νὰ ἥμουν πουλὶ νὰ πέταγα, νὰ πήγενα τοῦ ὕψηλου
Νὰ ἥμουν πουλὶ νὰ πέταγα, νὰ πᾶ 'σ τὸ Μισολόγγι.—
ἀπογει εἰδα 'σ τὸν ὄπρο μου 'σ τὸν ὄπρο ποῦ κοιμούμονν
ἡλο' ἀπ' τὰ μέρη τῆς Φράγμας ἔνας ἀνδρειομένος
Εἰς μιὰν ραχούλα ἐστήκονταν περιλνπαῖς μανάδαις —
ὅ 'Ιμπραίμης κίνησε νὰ πάγη 'σ τὸ Μισολόγγι.⁵*

Οἱ τελευταῖοι δύο κατάλογοι, ὁ ἔξι καὶ ὁ ἑφτά, εἶναι διμόλογοι μεταξύ τους. Ὁ ἔξι περιλαμβάνει τὰ κλέφτικα καὶ τὰ ιστορικά· στὴ δεύτερη αὐτὴ

4. I b r o n a c, δ.π., 444.

5. Οἱ δεκατρεῖς ἀντοὶ στίχοι ἀντιστοιχοῦν εἴτε σὲ τραγούδια ποὺ δημοσιεψε ὁ Voutier, Lettres sur la Grèce, Παρίσι 1826, 194, 212, 198, 220 (ἀντίστοιχα τὸ τέταρτο, πέμπτο, ἕκτο καὶ δύδος) καὶ ὁ Edgard Quinet, De la Grèce moderne, Παρίσι 1830, 443 καὶ 138 (τὸ ἔνατο), εἴτε σὲ τραγούδια ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο Φοριέλ (φακ. 2335 ἀρ. 1578.3, καὶ 2336 ἀρ. 250.4, 207.9, 247, 646, 646.3, 647.2, 645). Τὰ τέσσερα τελευταῖα μάλιστα δὲν εἶναι δημοτικά, παρὰ τοῦ Γ. Τερτσέτη.

όμαδα σταματᾶ χρονολογικά στὰ Σουλιώτικα —δὲν περιέχει τραγούδια τῆς ἐπανάστασης— δέντρα ἀναφέρεται στὰ «πλαστὰ» (romanesques). Καὶ οἱ δύο εἶναι ἔξαιρετικά ἀναλυτικοὶ καὶ πλήρεις, ἔχουμε μπροστά μας κάτι σὰν τελειωτικά περιεχόμενα, δχι πιὰ ἀπλοὺς ὑπολογισμούς. Ὁστόσο δὲν καλύπτουν δλόκληρη τὴν ὅλην, λείπουν τὰ «οἰκογενειακά» τραγούδια, ποὺ δῆμως ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τὸν τέταρτο κατάλογο. Ἰσως λοιπὸν οἱ κατάλογοι ἔξι καὶ ἐφτὰ νὰ ἀποτελοῦν ἔνα βῆμα πιὸ προωθημένο στὴν πορεία τοῦ προγραμματισμοῦ, νὰ ἀντικατέστησαν δηλαδὴ μερικότερους καὶ πιὸ πρόχειρους καταλόγους, δπως λ.χ. εἶναι ὁ τέταρτος.

Θεώρησα σκόπιμο νὰ συσχετίσω τοὺς δύο αὐτοὺς καταλόγους μὲ τὸ χειρόγραφο ὄλικό. Μὲ πλάγια στοιχεῖα ἀποδίδεται δὲ καθαυτὸ κατάλογος τοῦ Φοριέλ, μὲ δρθιαὶ δικοὶ μου συσχετισμοὶ. Πρῶτον ἀριθμῷ τὰ τραγούδια κατὰ κατηγορίες, ἀκολουθεῖ διτίτλος τοῦ Φοριέλ, στὸν ὁποῖο προσθέτω, μέστα σὲ παρένθεση, τὴν παραπομπὴ στὴν πλησιέστερη παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ παρέχει ἡ συλλογὴ τοῦ Passow (Αιγαία 1860) τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Ἐλληνικὰ δημοτικὰ Τραγούδια, 1, Ἀθῆνα 1962) τέλος τοῦ Ἀραβαντινοῦ (Συλλογὴ Δημωδῶν ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου, Ἀθῆνα 1880). Ἀν τὸ τραγούδι ἔχει ἐκδοθεὶ ἀπὸ τὸν Πετρό(όπουλο), Λαογραφία, δ.π., παραπέμπω ἔκει. Στὸν P(assow) παραπέμπω στὴν ἀριθμηση τῶν τραγουδιῶν, στὴν Ἀκ(αδημία) καὶ τὸν Ἀραβ(αντινό) στὶς σελίδες. Ἀκολουθοῦν ἔξι διαφορετικὲς στήλες, δλες προσθεμένες ἀπὸ ἐμένα: στὴν πρώτη σημειώνεται ἡ παραπομπὴ στὴν ἐκδοση τοῦ 1824 - 25, δταν τὸ τραγούδι προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν κι ὅχι ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς δηλώνει τὸν τόμο, δ δεύτερος τὴ σελίδα. Ἔνας ἀστερίσκος πρὶν ἀπὸ τὴ στήλη φανερώνει πώς μὲ τὸν ἴδιο τίτλο ὑπάρχει καὶ διαφορετικὴ παραλλαγὴ ἀνάμεσα στὰ ἐπεξεργασμένα τραγούδια, ὥστε δὲν ἔρουμε ποιὰ ἀπὸ τὶς δύο θὰ ἐπέλεγε τελικὰ δ Φοριέλ. Στὶς ἐπόμενες στήλες ἡ παραπομπὴ γίνεται στὸ χειρόγραφο ὄλικο. Ὁλοὶ οἱ τριψήφιοι ἀριθμοὶ προέρχονται ἀπὸ τὸν φακ. 2336 καὶ δλοὶ οἱ τετραψήφιοι ἀπὸ τὸν φακ. 2335. Ὅταν μετὰ ἀκολουθεῖ τελεία καὶ δεύτερος ἀριθμός, τότε ὁ πρῶτος δηλώνει τὸ πρῶτο φύλλο ἐνὸς τετραδίου καὶ δ δεύτερος τὴν ἐσωτερικὴ (δική μου) ἀριθμηση τῶν κειμένων μέσα στὸ τετράδιο. Στὴ δεύτερη λοιπὸν στήλη σημειώνεται ἡ πρώτη καταγραφὴ τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν συλλέκτη κι ὅχι ἀπὸ τὸν Φοριέλ — στὶς ἐλάχιστες περιπτώσεις ποὺ δίνονται δύο νούμερα, σημαίνει πώς κάποιο ὅλλο χέρι ἔχει καθαρογράψει τὸ κείμενο. Στὴν τρίτη στήλη σημειώνονται τὰ κείμενα ποὺ ἔχει καθαρογράψει δ Φοριέλ — δσα ἔχουν φτάσει στὴ δεύτερη ἐπεξεργασία δηλαδή. Στὴν τέταρτη οἱ μεταφράσεις τῶν κειμένων — δύο ἀριθμοὶ σημαίνουν διπλὴ μετάφραση. Ὁρισμένα τραγούδια τῆς πρώτης ἐκδόσης ἔχουν ξαναμεταφραστεῖ, δπως φαίνεται ἀπὸ αὐτὴ τὴ στήλη. Στὴν πέμπτη σημειώνονται οἱ ἐλάχιστοι δλοκληρωμένοι σχολιασμοί, καὶ στὴν ἕκτη τὰ κείμενα ποὺ ἔχουν φτάσει στὴν τρίτη, τελειωτικὴ ἐπεξεργασία. Ὅπου σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀντὶ γιὰ νούμερο σημειώνεται Ibr., Legr. ή Presle, τότε η παραπομπὴ εἶναι ἀντίστοιχα στὰ μαθήματα τοῦ Φοριέλ ποὺ ἔξεδωσε δ Ibrovac, στὸν Legrand, δ π., η στὰ χαρτιά τοῦ Brunet de Presle (βλ.π.κ.).

Πρέπει νὰ προσθέσω πώς η ταύτιση τῶν τίτλων μὲ τὰ κείμενα τῶν χειρογράφων ἔγινε μὲ βάση δρισμένους ὑπολογισμούς, ἐπομένως εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπάρχουν σφάλματα — ἄλλωστε σὲ μερικὲς περιπτώσεις δὲν κατάφερα νὰ ταυτίσω τὸν τίτλο. Βασικὴ ἀρχὴ προκειμένου νὰ θεωρήσω πώς ἔνα κείμενο ἀντίστοιχεῖ μὲ κάποιον τίτλο, στάθηκε δ βαθμὸς ἐπεξεργασίας του ἀπὸ τὸν Φοριέλ.

[Κατάλογος ἀρ. 6. φακ. 2335 ἀρ. 1740 - 41.]

ΕΚΔ α' ΣΤΔ β' ΣΤΔ ΜΤΦ ΣΧΛ. γ' ΣΤΔ

A Chants Kleftiques

*1ère section Kleftes dans leurs limèris-
leurs relations entre eux-leurs moeurs-leurs exercices. etc.*

1	<i>La leçon de Toskas.</i> [P. 21]	215.6	1620	1371
2	<i>Autre leçon des Toskas.</i> [P. 22]	642.4	1621/1629	1370
3	<i>La leçon de Nannos.</i> [P. 30]	1,78		1369
4	<i>Le Klephte bien protégé (Vlako-Sterghios.) [-]</i>	1576.2		
5	<i>Adieux du Klephte à son compagnon</i> [P.152]	1,50		1699
6	<i>Souhaits de Jotis blessé.</i> [P. 119]	1,62		
7	<i>Apologie de Zacharias.</i> [P. 78]	1,76		1698
8	<i>Vengeance Klephtique sur un papas.</i> [-]	215.7	1636	1330
9	<i>Christos - Milionis.</i> [P. 1]	1,4		1697
10	<i>Les trois dames turks-prisonnières.</i> [-]	207.3	1618	1331
11	<i>Skylodimos et son frère.</i> [P. 107]	*1,150	215.8	1332
12	<i>Conseil d'un capitaine à ses Pallikares.</i> [P. 52]	189.3		1333
13	<i>L'aigle refugié sur le mont Olympe.</i> [P. 131]	215.5	1633	1334
14	<i>La mort de Nicolas.</i> [P. 171]	2,330		1697
15	<i>Les pallikares mal traités.</i> [P. 172]	2,336		1335
16	<i>Le mariage de Georges.</i> [-]	215.34	1631	1695
17	<i>Imprécation contre un Klephte.</i> [P. 451]	207.1	1603	1336
18	<i>Lettre des Klephetes du Valtos.</i> [P. 139]	1,84		1694
19	<i>L'oiseau de mer et l'oiseau de Montagne.</i> [P. 496]	215.17	1638	1328
20	<i>Mort de Beve.</i> [P. 184]	214.1	1634	
21	<i>L'Olympe et le Kissavo en querelle.</i> [P.131]	1,38		1338
22	<i>La fille Klephte.</i> [P. 176]	215.4	1626	1340
23	<i>La voix du tombeau.</i> [P. 149]	2,402		
24	<i>La noce du fils de Zidros.</i> [P. 16 a]	*1,68	207.7	1522 1693
25	<i>La mort du Zidros</i> [P. 16 b]	*1,70	1578.1	1341/1534a
26	<i>La tombeau du Klephte.</i> [P. 105]		214.1/215.41	1342;

(26 pièces)

2 *Klephetes en guerre ouverte avec les Pachas.**Combats, victoires-revers. Aventures singulières.*

1	<i>Sommation aux klephetes.</i> [P. 51]	1,124		1700/1362
2	<i>Les Klephetes soumis.</i> [Πετρ. δ.π.194.1]		647a/1579	1370
3	<i>Détresse de Klephetes.</i>			
4	<i>Résolution de Sterghios.</i> [P. 54]	1,128		
5	<i>Les deux cerfs du mont-Olympe.</i> [P. 502]	207.2	1632	1367
6	<i>Intrigue de Ghiakos</i> [P. 53]	1,26		1703
7	<i>Victoire de Boukovallas.</i> [P. 3]	*1,12	1557.2	1358
8	<i>autre victoire du même.</i> [P. 8]		251.1	1623 1708
9	<i>Victoire de Stathas.</i> [P. 14]	1,14		1704
10	<i>Kitzos et sa mère.</i> [P. 26]	*1,98	1570	1357
11	<i>Jotis trahi.</i> [-]		215.26	1617 1343/1707
12	<i>Androutzos.</i> [P. 47]	1,114		1710
13	<i>id.</i> [P. 34]		215.12	1356 559 1472
14	<i>id.</i> [-]		250.2	1616 1708

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ. γ' ΣΤΔ
15 <i>Kaliakoudas.</i> [P. 57]	*1,108	245.6	1630	1355	
16 <i>Nikolas Tzouvaras trahi.</i> [Ακ. 188]		Presle		1354	
17 <i>Songe de Dimos.</i> [P. 73]	1,44			1353	
18 <i>mort de Dimos.</i> [P. 105]	1,56				
19 <i>Skaltzoulas et Vakopoulo, leur dernière commission.</i> [-]		189.2		1715	
20 <i>captives grecques délivrés par les Klephes.</i> [Ακ. 261]		207.11	1624	1352	
21 <i>Ghiannis fait Armatole.</i> [Ακ. 231]		251.5	186	1767	
22 <i>Colocotronis dénoncé.</i> [-]		Presle		1768	
23 <i>Mort de Georges Colocotronis.</i> [-]		Presle		Ibr.	
24 <i>Klephtes ranconnés.</i> [Πετρ. δ.π. 194.2]		245.2	1622	1716	
25 <i>Le Klephte parrain.</i> [P. 58]	1,144			[1717]	
26 <i>Tzelios en plaine.</i> [Πετρ. δ.π. 195]		245.7	1615	1351	
27 <i>Zoulkas en plaine.</i> [P. 182]		151.6	1637	1350	
28 <i>la soumission mal accueillie.</i> [Ακ. 198]		215.43	191	1718	
29 <i>Stamatakis justifiant son Protopallikare.</i> [-]		243.7/215.15	1635	1349	
30 <i>Résistance de Liakos.</i> [P. 88]	*1,134		1512/1610		
31 <i>mort de Liakos.</i> [P. 89]	2,318			1348	
32 <i>La femme de Liakos délivrée.</i> [P. 85]	1,138				
33 <i>Pliaskas.</i> [P. 116b]	1,32				
34 <i>Niko Tzaras à Pravi.</i> [P. 78]	1,192			1723	
35 <i>autre.</i> [P. 80]	*1,194	250.1	1513		
36 <i>La mort de Niko Tzaras.</i> [P. 79]	1,196				
37 <i>Ghiphtakis et sa mère.</i> [P. 61]	1,20			1725	
38 <i>Diplas.</i> [P. 92]	1,158			1727	
39 <i>La mort de Veli Ghékas.</i> [P. 74]	1,172			1730	
40 <i>La mort de Katzantonis.</i> [P. 95]		207.10	1612		
41 <i>La mort de Lepeniotis.</i> [P. 103]		215.10	190	1729	
42 <i>Les deux Klephes découragés (Nikolas et le Maure.)</i> [P. 114]		245.9	1610	1728	
43 <i>Résistance de Gouras et de Siaphakas.</i> [-]		251.3	1639	1731	
44 <i>Le triste message.</i> [P. 66]	2,334			1732	
45 <i>George Thomas.</i> [P. 113]	2,324			1733	
46 <i>Les frères Lazos.</i> [Πετρ. δ.π. 195]		1628	1614/1627	1734	
47 <i>Les femmes de Lazos.</i> [P. 122]		245.1	1619	1735	
48 <i>Rencontre facheure.</i> [-]				1736	
49 <i>mort de Ghiakovakis</i> [-]			1611	1737	
50 <i>Surprise et résistance d'Alexandre.</i> [P. 136]		1576.3/1569	1455	1738	
51 <i>Issouf Arabe et Zacharakis.</i> [P. 62]		251.9	1556	1739	
52 <i>Itotis mourant.</i> [P. 119]	1,62				
$54 + 26 = 80$					
B <i>Chants historiques divers</i>					
1ère section. <i>Sur les événements de la vie Privée.</i>					
1° <i>La fille juive convertie.</i> [Ακ. 461 B]				1755	
2° <i>La biche et le soleil.</i> [P. 398]	2,84				

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΔ. γ' ΣΤΔ
3° <i>Les fils d'un archonte tué par son cheval</i>		Presle		1754	
4° <i>La femme de Constant.</i> [P. 454]	2,72			1753	
5° <i>Le someil du pallikare.</i> [P. 597]	*2,162		1560	1752	
6° <i>La mort de Phrosyne.</i> [Πετρ. δ.π. 200]		215.22	1524	1751	
<i>2e Evenements publics</i>					
1 1° <i>La prise de Constantinople.</i> [P. 194]	2,340			1750	
2 2° <i>Habib a Parga.</i> [Πετρ. δ.π. 199]		1522.3		1749	593
3 3° <i>La mort de Kyritzos Michalis.</i> [P.178]	1,212			1748	
4 4° <i>La belle lavandière.</i> [P. 447]	1,396			1747	
5 6° <i>La mort de Sanbardounias.</i> [Πετρ. δ.π. 202]		215.38	1525	1745	
6 5° <i>Les Albanais à Anapli.</i> [P. 200]	1,220				
7 9° <i>La prise de Gardiki.</i> [P. 219]	*2,12	215.3	1559	1744	
8 8° <i>La mort d'Ariph Aga.</i>	2,358			1536	
9-17 <i>Neufs chants Souliotes.</i>	1	1578.3/1569		1365/1756	
	2	243.5/215.19		1757	
	3	1,288		1758	
	4	1,284		1759	
	5	1,296		1760	
	6	1,298		1761	
	7	1,300		1762	
	8	1,302		1763	
	9		245.10	192	1548b/1764
	10	2,346			1765

en tout 23 pièces

[Κατάλογος ἀρ. 7. φακ. 2335 ἀρ. 1668.]

Romanesques

A Lyriques.

1 <i>De départ ou d'absense.</i>					
1 <i>Je projette une fois.</i> [P. 320]		2,196			
2 <i>Les noisettiers et la liberté.</i>				198/1669	
3 <i>Le départ de l'hôte.</i> [P. 325]		2,126			
4 <i>Plaindre filiale.</i>					
5 <i>La mauvaise mère.</i> [P. 343]	*2,202	1583.4	187	1558	
6 <i>La mère Moréate.</i> [P. 350]		2,188			
7 <i>La reconnaissance.</i> [P. 443]		2,422			1769
2 <i>Myriologues.</i>					
1 <i>Le refus de charon.</i> [P. 409]		2,228			
2 <i>La mère de charon.</i> [P. 408]			1563	639	1574
3 <i>La voix du tombeau.</i> [P. 149]		2,402			
3 <i>Erotiques</i>					
1 <i>La perdrix echappée.</i> [P. 493]				Ibr.	
2 <i>Jeannette et langouret.</i> [P. 577a]		2,160			1672
3 <i>Conseils d'une belle à son ami.</i>					
4 <i>La fillette et le sous-diacre</i> [P. 582]		2,416			1670

	EΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ. γ' ΣΤΔ
5 <i>Le retour</i>	2,422			1769	
6 <i>Imprécations d'un amant</i> [P. 556]	2,414				
7 <i>L'oiseau de passage et la perdrix</i>					
8 <i>Aubade</i> [P. 562]	2,148				
9 <i>autre aubade</i>		1102.5β/215.38β	1516		
10 <i>Les petits signes sur la joie à vendre.</i> [P. 534]				1676	
11 <i>La demoiselle et la Bergère</i> [Αραβ. 170, ἀρ. 257]				1677	
12 <i>La brodeuse mélancolique</i> [Αραβ. 255 ἀρ. 230]				1678	
13 <i>Les temoins de l'amour</i> [P. 557]	2,416b				
14 <i>La cruce cassée</i> [P. 551]	2,412			1679	
15 <i>Le petit oiseau prisonnier</i>				1680	
16 <i>Les deux jardiniers</i>				1681	
17 <i>Imprecations d'une jeune fille</i> [P. 451]	*2,176	1606	1529		
18 <i>Idem</i> [P. 452]				1607	1682

en tout 28.

B Narratives

1 <i>Le Turk converti par amour</i> [P. 587]	1102.12β	1690			
2 <i>La belle Soeur</i> [P. 466]			1689	183	1429
3 <i>La fille juive et la perdrix</i> [P. 495]	2,392				
4 <i>La religieuse sur le grand chemin</i> [P. 580]		207.6		1688	
5 <i>Le pont fendu</i> [P. 508]	2,390				
6 <i>Le lit dans la cour</i>			1687	183	1480
7 <i>La langue</i> [P. 463]				183	1431
8 <i>Les deux jeunes grecs et la dame Turque</i> [P. 289]	2,70		1686		
9 <i>Ghiannis et l'esprit</i> [P. 508]	2,390		1403		
10 <i>La princesse dans sa frégate</i> [Ακ. 471]		1102.2	1685	182	1484
11 <i>Khartzianis et Aréte</i>	Legr.		1650-3	561	
12 <i>L'épouse infidèle</i> [P. 461]	2,370		1654		
13 <i>Manuel et le janissaire</i> [P. 460]	2,132		1684		
14 <i>Le mariage impromptu</i> [P. 438]	2,376		1655		
15 <i>La reconciliation imprévue</i> [P. 437]	2,380		1656		
16 <i>La fille d'Amourgos</i> [P. 476]	*2,98		1562	Ibr.	
17 <i>Les deux frères</i> [P. 488]	2,120				
18 <i>Eugénie et charon</i> [P. 415]		207.5	1604		
19 <i>Charon et la jeune fille</i> [P. 417]	2,112				
20 <i>Le voyageur et la belle Boulgare</i> [P. 480]			1608	1658	
21 <i>Vevros et son cheval</i> [P. 158]	2,134			1683	
22 <i>Andronicus et ses deux fils</i>	Legr.	[1784]	1359	1778	
23 <i>Charon et le Berger</i> [P. 431]	2,90				
24 <i>L'enlèvement</i> [P. 439]	2,140				
25 <i>Le voyage nocturne</i> [P. 517]	2,406				
26 <i>Le matelot</i> [P. 391]	2,104				

28+26=54

24+27+54= 105

‘Απὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Φοριέλ λοιπόν, ὅπως σώζεται σήμερα, μποροῦμε νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ σχῆμα ποὺ θὰ ἔπαιρνε ἡ δεύτερη ἔκδοση, ἀν ἔφτανε στὸ τυπογραφεῖο :

Μέρος I. Κλέφτικα τραγούδια [78 κείμενα]

- A. Οἱ κλέφτες στὰ λημέρια τοὺς — οἱ ἀναμεταξύ τοὺς σχέσεις — τὰ ἥθη τοὺς — οἱ ἀσκήσεις τοὺς [26 κείμενα]
- B. Οἱ κλέφτες σὲ ἀνοιχτὸ πόλεμο μὲ τοὺς πασάδες. Μάχες, νίκες, συμφορές, ἔχωριστές περιπέτειες [52 κείμενα]. Ὁστόσο ὁ Φοριέλ τὰ λογάριασε λάθος σὲ 54]

Μέρος II. Ἰστορικὰ τραγούδια διάφορα [περισσότερα ἀπὸ 29 κείμενα]

- A. Γιὰ περιστατικὰ τῆς ἴδιωτικῆς ζωῆς [6 κείμενα]
- B. Γιὰ περιστατικὰ τῆς δημόσιας ζωῆς [23 κείμενα]
- Γ. Τραγούδια τῆς ἐπανάστασης [δὲν βρέθηκε κατάλογος]

Μέρος III. Πλαστά [54 κείμενα]

- A. Λυρικά: α) τὸν μισεμοῦ ἢ τῆς ξενιτιᾶς [7 κείμενα]
  - β) τὸν Χάρου [3 κείμενα]
  - γ) ἑρωτικά [18 κείμενα]
- B. Διηγηματικά [26 κείμενα]

Μέρος IV. Οἰκογενειακά [29 κείμενα]

- A. Λατρευτικά [3 κείμενα]
- B. Τὸν ἀγερμοῦ [5 κείμενα]
- Γ. Χελιδόνισμα [ἔνα κείμενο]
- Δ. Γαμήλια [5 κείμενα]
- E. Ναναρίσματα [6 κείμενα]
- Στ. Τὸν μισεμοῦ [ἔνα κείμενο]
- Z. Μοιρολόγια [2 κείμενα, ἀποσπάσματα]

[Υπολόγισα μὲ βάση τὸν κατάλογο ἀρ. 4. Ὁστόσο, θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τρία τουλάχιστον «περιγελαστικά» ποὺ ἐνῶ περιλαμβάνονται σ' ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν φάσει στὴν τρίτη κατηγορία (κατάλογος ἀρ. 2. Ἡ δρνιθα (= dinde) ὀρπαγμένη, ‘Ο παξινὸς Χορός, Μαριολέτα), καὶ δρισμένα «παιδικά» ἐνδεχομένως, ποὺ μολονότι δὲν περιλαμβάνονται σὲ κανέναν κατάλογο, ὑπάρχουν στὸ ὄλικὸ καὶ μάλιστα ἐπεξεργασμένα.]

‘Η καινούρια συλλογὴ θὰ περιλάβαινε λοιπὸν τουλάχιστον 190 τραγούδια ἀπέναντι στὰ 124 τῆς πρώτης. Στὰ τέσσερα μέρη τῆς θὰ πρέπει βέβαια νὰ προσθέσουμε καὶ τὰ Δίστιχα, καθὼς καί, στηριγμένοι στὸν κατάλογο ἀρ. 2, τὶς ρίμες καὶ πέντε ἀρχαῖα δημοτικὰ τραγούδια. Μὰ πῶς ἀκριβῶς θὰ διευθετοῦσε ὁ Φοριέλ τὶς δύο αὐτὲς κατηγορίες, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ ἀπεικάσουμε. Ὁστε ἡ δεύτερη ἔκδοση δὲν θὰ ξέφευγε ἀπὸ τὴν κοίτη ποὺ εἶχε κιόλας ἀνοίξει ἡ πρώτη· ἡ πραγματοποίησή της οὕτε καινούριες τροπές θὰ ἔφερνε, οὔτε, πιθανότατα, θὰ μᾶς φανέρωνε λεπτομέρειες ποὺ νὰ ἐπιτρέπουν μιὰ βαθύτερη γνωριμία μὲ τὶς ροπές ποὺ ἔστρεψαν τὸν Φοριέλ πρὸς τὴ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Οἱ ἀλλαγὲς θὰ ἥταν κυρίως ποσοτικές. Τὰ τραγούδια θὰ διπλασιάζονταν περίπου (ἄς σημειώσω ἐδῶ πῶς καὶ πάλι θὰ ἔμενε ἔξι χρύσω στὸ ἔνα τρίτο τοῦ ὄλικοῦ

ποὺ εἶχε συγκεντρωθεῖ), ώστόσο ή ἀναμεταξύ τους ἀναλογία δὲν ἄλλαξε σχεδὸν καθόλου. Τὰ καινούρια κείμενα τῆς συλλογῆς δὲν τὴν προσανατολίζουν διαφορετικά· ὅσα πάλι θυσιάζονται, ἀντικατασταίνονται ἀπὸ πληρέστερες παραλλαγές. Ἡ προβληματική τοῦ Φοριέλ δὲν μετάλλαξε· ἀπλῶς βελτιώνεται ἀρκετὰ ή ἐσωτερική ταξινόμηση τοῦ ὑλικοῦ.

Τὰ κείμενα ὁ Φοριέλ ἔξακολουθεῖ νὰ τὰ προσεγγίζει κάπως ἐμπειρικά· ή βελτίωση ἀποσκοπεῖ στὴν καλύτερη θεματικὴ κατάταξη— μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση βρισκόταν ἄλλωστε ἔξω ἀπὸ τὶς δυνατότητές του. Τὸν ἀπασχολοῦσε ή γένεση καὶ ή ἔξελιξη τῶν λογοτεχνικῶν φαινομένων, ή ἴστορία δηλαδὴ (θεωρήθηκε ὁ ἀφανῆς δάσκαλος ὅλης τῆς γενιᾶς του⁶ ποὺ διαμόρφωσε τὴν ἴστορικὴ σχολὴ τοῦ γαλλικοῦ ρομαντισμοῦ), ή μορφὴ ποὺ ἔδωσε ὅμως στὴν παρουσίαση τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἥταν περισσότερο συγχρονική· οἱ τοπικὲς καὶ χρονικὲς διαφοροποιήσεις ὑποδηλώνονταν μονάχα στοὺς σχολιασμούς.

II.

Ἡ ἔκδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἀπορρόφησε τὸν Φοριέλ πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅσο τὸ λογάριαζε ἀρχικά. Τὸν Μάρτη τοῦ 1823 εἶχε κυκλοφορήσει η «ἀγγελία» τοῦ ἔργου· ὁ Ἰδιος ὑπολόγιζε πῶς θὰ τελείωνε τὴν ἐπεξεργασία τῶν κειμένων στὶς ἀρχές ἐκείνου τοῦ καλοκαιριοῦ⁷. Ὁστόσο, μόλις τὸν ἐπόμενο Ὁκτώβρη τὰ παρέδωσε στὸ τυπογραφεῖο, ἀφήνοντας τὴν εἰσαγωγὴ νὰ τῇ γράψει στὸ Μιλάνο, ὅπου θὰ περνοῦσε τὸν χειμώνα, καλεσμένος ἀπὸ τὸν φίλο του Alessandro Manzoni⁸.

Τελικά η «εἰσαγωγὴ» δὲν διλοκληρώθηκε παρὰ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1824. Στὸ μεταξὺ ὁ ‚A. Mousstoξύδης τοῦ εἶχε συγκεντρώσει καινούριο ὑλικό, καὶ τὸν προσκαλοῦσε μάλιστα στὴ Βενετία καὶ τὴν Τεργέστη, γιὰ νὰ γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τοὺς Ἕλληνες. Πραγματικὰ ὁ Φοριέλ ταξίδεψε, δπως εἶδαμε, στὶς δύο αὐτὲς πόλεις, καὶ τὸν Ἰούνιο 1824 ἐπέστρεφε στὸ Μιλάνο μαζὶ μὲ δόσο ὑλικὸ εἶχε συγκεντρώσει.

Προτού κὰν τελειώσει τὴν εἰσαγωγὴ του, ὁ Φοριέλ εἶχε ἀρχίσει νὰ νιώθει ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὸ ἔργο του. Τὰ καινούρια τραγούδια τοῦ Mousstoξύδη, ἄλλα ποὺ εἶχε συγκεντρώσει ἀπὸ ποικίλες πηγές, τοῦ ἔδιναν τὴν αἰσθηση πῶς δὲν εἶχε ἔξαντλήσει τὶς δυνατότητες. Ὁ V. Cousin, στὸν ὁποῖο προφανῶς εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὶς ἀμφιβολίες του τὸν ἐνθάρρυνε: σὲ μιὰ δεύ-

6. «C'est notre maître à tous». Ὁ βαρὺς αὐτὸς λόγος ἀποδίδεται στὸν V. Cousin, βλ. G alle y, δ.π., 242. Πβ. γιὰ συγκεντρωμένες ἀνάλογες κρίσεις, G alle y, δ.π., 243 - 245 καὶ I b r o v a c, δ.π., 64 - 68.

7. G alle y, δ.π., 289.

8. "O.π., 288 - 303.

τερη ἔκδοση, πολλὰ θὰ μποροῦσαν νὰ διορθωθοῦν⁹.

‘Η ἀλλαγὴ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου μάλιστα, τοῦ πρόσθετε καινούριες φροντίδες. ‘Ο ἐκδότης, ὁ Didot, χωρὶς νὰ τὸν ρωτήσει, ἀποφάσισε νὰ τυπώσει δύο τόμους ἀντὶ γιὰ τὸν ἔναν ποὺ εἶχε προγραμματισθεῖ. ‘Ετσι ὁ Φοριέλ ἀναγκάστηκε νὰ προετοιμάσει τὴν συμπληρωματική συλλογὴ ποὺ τυπώθηκε στὸ τέλος τοῦ δεύτερου τόμου. «Νά ’μαι λοιπὸν» ἔγραφε στὴν φίλη του Mary Clarke τὸν Αὔγουστο τοῦ 1824, «καὶ πάλι μπλεγμένος μὲ τὰ Ἑλληνικὰ τραγούδια, νὰ μεταφράζω, νὰ ἀντιγράψω, νὰ ἐτοιμάζω σχόλια, τὴν ὥρα ποὺ ἔλεγα νὰ καταπιαστῶ μὲ ἄλλο πράγμα, καὶ ποὺ τὸ εἶχα μάλιστα ἀρκετὰ προχωρήσει. ‘Αλλωστε μοῦ γράφει [ὁ Aug. Thierry]¹⁰ πώς ὁ πρῶτος τόμος πέτυχε καὶ πουλιέται καλά, ὡστε ἡ δύνατότητα νὰ γίνει μιὰ δεύτερη ἔκδοση (ποὺ πολὺ θὰ τὸ ἥθελα), εἶναι σήμερα πολὺ πιθανή. Θὰ προσπαθήσω μὲ τὴν τωρινὴ δουλειά μου νὰ τὴν κάνω ἀκόμα πιὸ πιθανή, ὅποτε σὲ κάτι θὰ χρησιμέψουν τὰ βάσανα καὶ οἱ ἀναποδίες. ‘Η δουλειὰ ποὺ ἔχω νὰ κάνω ἀρχίσει κιόλας, καὶ θὰ ἔχει τελειώσει τὸ πολὺ σὲ ἔνα μήνα»¹¹.

Καὶ πραγματικά, στις 20 Σεπτεμβρίου 1824 εἶχε γραφτεῖ καὶ ὁ πρόλογος τῆς συμπληρωματικῆς συλλογῆς καὶ τέλος τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1824 κυκλοφόρησε πιά κι ὁ δεύτερος τόμος (μὲ χρονολογία 1825).

Τὸ χειμώνα ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁ Φοριέλ τὸν πέρασε στὴ Φλορεντία¹². ‘Η καινούρια ἔκδοση φαίνεται πώς τὸν ἀπασχολοῦσε· βάλθηκε νὰ μεταφράζει τὸ πλούσιο ὑλικὸ ποὺ εἶχε συγκεντρώσει. Παρὰ τὴ γενικὴ ἐπιδοκιμασία, ἔμενε φαίνεται ὁ ἴδιος ἀρκετὰ ἀνικανοποίητος.

«Στεναχωριέμαι πραγματικά» ἔγραφε λίγο ἀργότερα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1825, στὴν M. Clarke «νὰ βλέπω τόσο κακοκαμῷμένο ἔνα πράγμα ποὺ θὰ μποροῦσα νὰ τὸ κάνω ἀρκετὰ καλύτερο τώρα, ἄκοπα σχεδόν, μὲ πολὺ λίγη δουλειά. Καὶ ἡ ἐλπίδα, ἡ μακρινὴ ἔστω, πώς θὰ μποροῦσα νὰ ξαναπιάσω

9. Barthélemy Saint Hilaire, M. V. Cousin, sa vie et sa correspondance, 3, Παρίσι 1895, 17 - 18. Τὴν πληροφορία τὴν ἔχω ἀπὸ τὸν κ. Φ. Ἡλιού.

10. ‘Ο Augustin Thierrey, ὁ γνωστὸς ἱστορικὸς καὶ φίλος τοῦ Φοριέλ, εἶχε ἀναλάβει τὴ διόρθωσὴ τῶν τυπογραφικῶν δοκιμών τοῦ βιβλίου.

11. Bλ. Correspondance de Fauriel et Mary Clarke, ἐπιμ. Ottmar de Mohl, Παρίσι 1911, 136.

12. ‘Ο.π., 220. Στὴ Φλορεντία ὁ Φοριέλ γνωρίστηκε καὶ μὲ τὸν M. Piero, ὁ δοποῖος ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὶς γνώσεις καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Φοριέλ, καὶ σημείωσε μὲ τὰ πιὸ κολακευτικὰ λόγια τὶς συναντήσεις τοὺς (4 καὶ 14 Δεκέμβριον 1824, 3 Μαρτίου 1825) στὸ προσωπικό του ἡμερολόγιο. Bλ. τὰ χαρτιά του στὴν βιβλιοθήκη Riccordiana τῆς Φλορεντίας, ἀρ. χρ. 3558, M. Pieri, Memorie della mia vita, τ. 4ος (1822 - 27) σσ. 219 καὶ 231. Τὴν πληροφορία τὴν χρωστῶ στὴν κυρία Λ. Δρούλια. Πβ. ἀκόμα Della vita di M. Pieri στὸ M. Pieri, Opere, 2, Φλορεντία 1850, 33, ὅπου οἱ ἀναλυτικὲς πληροφορίες συγκεντρώνονται σ’ ἔνα σχόλιο, πάλι πολὺ κολακευτικό, γιὰ τὴ γνωριμία του.

αὐτὰ τὰ πράγματα, θὰ μοῦ ἔδινε χαρά»¹³.

Ἐκεῖνον τὸν χρόνο, 1825, παρὰ τὰ ταξίδια καὶ τὶς ἄλλες του ἀσχολίες, ὁ Φοριέλ ἔβρισκε πάντα καιρὸν νὰ φροντίζει τὴν καινούρια συλλογή του. Ἀπὸ μιὰ λεπτομέρεια μαθαίνουμε πῶς συνέχιζε νὰ συγκεντρώνει τραγούδια: ὁ συνταγματάρχης Voutier ἔφερε μερικὰ γυριζόντας ἀπὸ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, καὶ τοῦ τὰ παραχώρησε· ἀργότερα ὅμως τὰ τύπωσε στὶς ἀναμνήσεις του¹⁴. Ἡ ἀπρέπεια αὐτὴ ἐνόχλησε τὸν Φοριέλ, ὅμως δὲν ἔδωσε συνέχεια. Ἡ δουλειά του προχωροῦσε ἔτσι κι ἀλλιῶς καλά. «Δὲν εἶναι εὐχάριστα τὸ ἀπογέματά μου, εἶναι ὅμως ἥρεμα καὶ ὅσο πιὸ ἀποδοτικὰ γίνεται. Κάνω ἔναν μοναχικὸ περίπατο» . . . «κι ὑστερα στρώνομαι στὴ δουλειὰ γιὰ τὴν καινούρια συλλογὴ μου τῶν ἐλληνικῶν τραγουδιῶν. Δουλεύω μία, δύο ἡ καὶ τρεῖς ὥρες, ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση ἡ τὶς δυνάμεις μου. Μ’ αὐτὴν τὴν ἀπογεματινὴ δουλειὰ θὰ πρέπει νὰ προφτάσω νὰ ἔχω ἔτοιμη τὴν καινούρια συλλογὴ μέσα στὸν ἐρχόμενο χειμώνα [1826 - 27]· καὶ θὰ τὸ ἥθελα πολὺ κάτι τέτοιο, γιατὶ μὲ νοιάζει πάντα πολὺ ἡ ὑπόθεση, κι ἀς μὴ μιλάω πιὰ γι’ αὐτὴν καθόλου. Ἐκανα κιόλας ἔνα πρόχειρο χτενίσμα σ’ ἐκεῖνες τὶς μεταφράσεις ποὺ ἔχω κάνει στὴν Φλορεντία, πλάι σας. . .»¹⁵.

Καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸ γράμμα, δῆλως καὶ ἀπὸ τὶς προηγούμενες μαρτυρίες, φαίνεται ἀρκετὰ καθαρὰ πῶς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὰ θεωροῦσε πάρεργο ὁ Φοριέλ· ἄλλα ἡταν τὰ βασικά του ἐνδιαφέροντα: ἡ ἴστορία τῆς προβηγκιανῆς ποίησης καὶ τῆς νότιας Γαλλίας γενικότερα. Ἄλλωστε, τὰ πράγματα δὲν ἥρθαν δῆλως τὰ λογάριαζε: ἡ δεύτερη έκδοση δὲν πραγματοποιήθηκε, καὶ μὲ τὸν καιρὸν μοιάζει νὰ τὴν ἀπολησμόνησε κι ὁ ἴδιος. Στὴν ἰδιωτικὴ του ἀλληλογραφία —δῆλη εἶναι γνωστὴ— δὲν συναντᾶμε ἀπὸ τὸ 1826 κι ὑστερα κανένα δεῖγμα ἐνὸς παρόμοιου ἐνδιαφέροντος.

Τὸ 1831 ὁ Φοριέλ διδάσκει στὴ Σορβόνη τὴν ἐλληνικὴ καὶ τὴ σέρβικη ποίηση. Στὰ μαθήματά του ἐκμεταλλεύεται καὶ τὸ ἀνέκδoto ὑλικό· ἀπὸ τὰ τριάντα πέντε τραγούδια ποὺ χρησιμοποιεῖ, τὰ δεκατέσσερα εἶναι ἀνέκδοτα, καὶ ἀπὸ τὶς ἐκδομένες μεταφράσεις πολλὲς ἔχουν ξαναδουλευτεῖ γλωσσικά. Ὁστόσο πρόθεση γιὰ καινούρια ἐκδοση δὲν ἀναφέρεται οὕτε δημόσια οὕτε ἰδιωτικά. Τὰ παλιά του σχέδια μοιάζουν νὰ ἔχουν ξεχαστεῖ.

13. Correspondance, δ.π., 180.

14. "O.p., 220.

15. Γράμμα τῆς 28ης Ιουνίου 1826, στὴν Mary Clarke. Στὸ ἴδιο γράμμα καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Voutier· βλ. Correspondance κλπ., δ.π., 220: «Τὰ Γράμματα γιὰ τὴν Ἑλλάδα· τὸν Voutier κυκλοφόρησαν ἐδῶ καὶ δύο ἡ τρεῖς μέρες. Μοῦ ἔστειλαν ἔνα ἀντίτυπο: τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ πρόσεξα, ἀνοίγοντάς το στὴν τύχη, εἶναι τὰ λαϊκὰ τραγούδια ποὺ ἔλεγε πέρσι πῶς ἥθελε νὰ μοῦ στείλει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ποὺ μοῦ τὰ εἶχε δώσει τὸν περασμένο χειμώνα γιὰ ἀντάλλαγμα τῆς προθυμίας μου νὰ τοῦ μεταφράσω μερικὰ κείμενα ποὺ τοῦ χρειάζονταν. Μὲ πιάσαν τὰ γέλια μπροστά σ’ αὐτὴ τὴ φάρσα, κι αὐτὸν ἡταν τὸ μόνο ποὺ κέρδισα ἀπὸ ἔτοιτο τὸ βιβλίο».

Φαίνεται άπλως πώς βρίσκονταν σὲ λήθαργο. Τὸ 1841 ὁ Νικολὸ Τομαζέο ἔκεινησε μιὰ μεγάλη προσπάθεια νὰ συγκεντρώσει τραγούδια ἀπὸ τὴν Τοσκάνη, τὴν Κορσική, τὴν Σερβία καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἀπευθύνθηκε στὸν φίλο του Ἀ. Μουστοξύδη, κι αὐτὸς τοῦ ἀπάντησε (5 Αὐγούστου 1841): «Ολοὺς μου τοὺς θησαυροὺς τοὺς ἔχω δώσει στὸν Φοριέλ»¹⁶. Τὸν Φοριέλ ὁ Τομαζέο τὸν ἥξερε καλὰ ἀπὸ τὴ διαμονή του στὸ Παρίσι στὰ 1834 - 1839, δόποτε, κάποια στιγμή, τοῦ εἶχε ζητήσει νὰ δανειστεῖ «τὰ ἐλληνικά σας τραγούδια» — ἄγνωστο ἄν εννοοῦσε τὰ ἐκδομένα ἢ τὰ ἀνέκδοτα. Σπεύδει λοιπὸν τώρα νὰ τοῦ ζητήσει τὰ ἀνέκδοτα τραγούδια· «ξέρω πὼς ἔχετε τέτοια» τοῦ γράφει¹⁷. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Φοριέλ ἐμφανίζεται πὼς δὲν εἶχε ποτέ του ἐγκαταλείψει τὴν παλιά του πρόθεση: «Τὰ ἐλληνικὰ τραγούδια γιὰ τὰ δόποια σᾶς ἔχω μιλήσει, δὲν ἥταν οὔτε ἀρκετά, οὔτε τόσο ἐνδιαφέροντα ὅστε νὰ μὲ βάλουν στὸν πειρασμὸ μιᾶς δεύτερης ἐκδοσῆς: μὰ πάντοτε λογάριαζα πὼς θὰ μοῦ ἔρχονταν κάποια μέρα τίποτε καινούρια, γιὰ νὰ πλουτίσω τὴ συλλογὴ μου καὶ νὰ τὴν κάνω δημοσιεύσιμη. Καὶ νὰ ποὺ ἔγινε δ, τι ἔλπιζα. Ἐνας νεαρὸς Ἐλληνας μοῦ ἔφερε τώρα τελευταῖα σημαντικὸ ἀριθμὸ ἐλληνικῶν τραγουδιῶν μὲ ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ τὰ συνέλεξε τὸ περασμένο καλοκαίρι δργώνοντας ἔνα μεγάλο τμῆμα τῆς Ἑλλάδας. Καὶ μὲ χαρά μου ἀνέλαβα τὴν δέσμευση ἀπέναντι σ' αὐτὸν καὶ σὲ ἄλλους Ἐλληνες νὰ δημοσιεύσω μιὰ καινούρια συλλογὴ ἀπὸ τὰ τραγούδια αὐτά, ποὺ νὰ συμπληρώνει τὴν πρώτη· μάλιστα, ἔχω προχωρήσει ἀρκετά. Ἀν βρισκόσασταν ἔδῃ, ἢ κάπου κοντά, θὰ σᾶς τὰ ἐμπιστευόμουν μετὰ χαρᾶς, καὶ θὰ μ' ὀφελοῦσε αὐτὸ σίγουρα πολὺ. Ὡστόσο εἶμαι ὑποχρεωμένος ν' ἀποτελειώσω δ, τι ἄρχισα, καὶ δῆλα τὰ τραγούδια ποὺ ἔχω μπροστά μου, εἴτε καλά, εἴτε μέτρια, εἴτε κακά, μοῦ εἶναι ἀπαραίτητα. Ἰσως νὰ βρίσκονταν στὸ τέλος μερικὰ ποὺ νὰ μποροῦσα νὰ τὰ διαθέσω. Μὰ δὲν μπορῶ νὰ ὑποσχεθῶ κάτι ποὺ θὰ ἔφερνε καθυστέρηση στὰ σχέδιά σας»¹⁸.

16. M. Lascaris, N. Tommaseo ed A. Mustoxidi, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Atti e Memorie della Società Dalmata di storia patria*, 3, Ζάρα 1934, σ. 27 ἀνατύπου.

17. Τὸ γράμμα εἶναι ἀχρονολόγητο· ὡστόσο ἄν ὁ συσχετισμός του μὲ τὸ γράμμα τοῦ Μουστοξύδη εἶναι ὀρθός, τότε τοποθετεῖται μὲ ἀσφάλεια ἀνάμεσα στὶς 5 Αὐγούστου καὶ στὶς 17 Σεπτεμβρίου [1841] ποὺ εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Φοριέλ. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη παραπομπή.

18. Τὸ γράμμα τοῦ Φοριέλ εἶναι μηνολογημένο στὶς 17 Σεπτεμβρίου, πιθανότατα τοῦ 1841. Βλ. Γ. Θ. Ζώρας, Θωμαζαῖος καὶ Φοριέλ, στὸ Ἐπτανησιακὰ μελετήματα 2, 1959, 295 - 298. Πβ. τὴν πρόσφατη μελέτη (χωρὶς τίποτε καινούρια στοιχεῖα) τοῦ F. M. Pontani, Tommaseo e i canti popolari greci, στὸ N. Tommaseo nel centenario della morte, ἐπιμ. V. Branca καὶ G. Petrocchi, Φλορεντία 1977, 461 - 484. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Τομαζέο μὲ τὸν Φοριέλ βλ. ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω καὶ: N. Tommaso, Lettere inedite a Em. de Tipaldo (1834 - 1835), ἐκδ. Raf. Ciampini, Brescia 1935, 39 καὶ 60, καθὼς καὶ P. Ciureanu, Un amicizia italiana, Sainte Beuve e Tommaseo; Revue de Litterature Comparée 28 (1954) 444-457, εἰδικότερα 446 - 7. Δὲν ἔχω δεῖ τὸν Goffredo Capone, N. Tom-

Πλησίαζε πιὰ τὰ ἑβδομήντα ὁ Φοριέλ· καὶ φαίνεται πώς ἐπιχείρησε καὶ πάλι νὰ ὀλοκληρώσει τὴν προσπάθεια ποὺ τόσο καιρὸ διῆξε ἐγκαταλείψει. Χρειαζόταν δῆμος πιὰ τώρα καὶ βοηθό: «Περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του» ὁ Φοριέλ «ἐνενεχείρησεν αὐτὰ τὰ ἀνέκδοτα ποιήματα εἰς φίλον του καὶ μαθητήν του, ἵνα βάλῃ εἰς τάξιν καὶ τὰ μεταφράσῃ». Τὴν πληροφορία μᾶς τὴν δίνει στὰ 1863 ὁ Βλαδιμῆρος Βρουνέτιος, ὁ Wladimir Brunet de Presle — δίχως ἄλλο δὲ ἴδιος εἶναι καὶ ὁ «μαθητής καὶ φίλος»¹⁹.

Αλλωστε τὸ 1842, μόλις ὁ παλιός του συνεργάτης Ν. Σ. Πίκκολος, ποὺ βρισκόταν πάλι τότε στὸ Παρίσι, ἀπόκτησε δρισμένα τραγούδια, φρόντισε ἀμέσως νὰ τοῦ στείλει ἀντίγραφα. Καὶ ἀκόμα, ὅταν ὁ συλλέκτης τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν, ὁ Edouard Grasset, πρόξενος τῆς Γαλλίας στὰ Γιάννενα ποὺ παρεπιδημοῦσε τότε στὸ Παρίσι κι αὐτός, ὅταν λοιπὸν ἔμαθε τὸ πράγμα — ὁ Πίκκολος δὲν τὸν εἶχε ρωτήσει — ἔγραψε ἀμέσως στὸν Φοριέλ προκειμένου νὰ τονίσει πώς κράταγε γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν ἐκδοτικὴ προτεραιότητα²⁰. Ἰσως στὸν κύκλο τοῦ Φοριέλ — ὁ Grasset εἶχε στενὴ φιλία μὲ τὸν Prosper Merimée καὶ σύχναζε κάποτε καὶ στὸ σαλόνι τῆς Mary Clarke²¹ — νὰ γινόταν κάποιος λόγος γιὰ μιὰ γρήγορη ἔκδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1844 ὁ Φοριέλ πέθανε. Στὴ νεκρολογία μὲ τὴν ὁποίᾳ ὁ Ν.Σ. Πίκκολος τίμησε τὸν φίλο του, ἀνέφερε, μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες δραστηριότητες τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν προετοιμασία τῆς δεύτερης ἔκδοσης: «...δὲν ἔπαινε νὰ ζητῇ καὶ νὰ συνάζῃ πανταχόθεν ἀνέκδοτα τραγούδια. Εἶχεν ἥδη αὐξήσει τὴν συλλογήν του κ' ἐσκόπευε νὰ κάμη δευτέραν ἔκδοσιν, σχεδὸν ὑπὲρ τὸ ἥμισυ πλουσιωτέραν τῆς πρώτης. Ἀλλ' ὁ θάνατος διέκοψε καὶ τοῦτο τὸ ἔργον καὶ ἄλλα πολλά...»²².

Υστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὁ Brunet de Presle ἀνέλαβε πιὰ μόνος του τὴν εὐθύνη. Κράτησε γιὰ πολὺν καιρὸ τὰ χειρόγραφα στὰ χέρια του, μὰ τελικά, οὕτε κι αὐτὸς κατόρθωσε νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἔκδοση. Ἐτσι τὰ χαρτιὰ τοῦ Φοριέλ ἐπιστράφηκαν στὴ Mary Clarke, ἡ ὁποίᾳ καὶ τὰ κληροδότησε στὸ Institut de France. Τὰ χαρτιὰ τοῦ Brunet de Presle — μαζὶ μὲ μερικὰ τοῦ Φοριέλ — πέρασαν στὰ χέρια τοῦ Queux de Saint Hilaire κι ἀπὸ ἐκεῖ, μετὰ τὸν θάνατό του, στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος²³.

maseo e i canti popolari toscani... e greci, Σαλέρνο (Dottrinari) 1970.

19. Β λ α δι μ ἥρος Βρουνέτιος, Δημοτικὰ Ἀσματα, στὸ Μ. Π α π α δ ὄ που λ ον - Βρετον. Ἑθνικὸν Ἡμερολόγιον 3, Παρίσι 1863, 176.

20. I b r o v a c, ὅ.π., 126. Πβ. καὶ ἀρχεῖο Φοριέλ, φακ. 2327 ἀρ. 196.

21. Pr. M e r i m é e, Lettres aux Grasset, ἔκδ. M. Parturier, Παρίσι 1929.

22. Στὴν Ἐφημερίδα «Ἐλπίς», 28 Αὐγούστου 1844. Ἡ νεκρολογία εἶναι ἀνυπόγραφη· ώστόσο ὁ Πίκκολος ὑπόγραψε μὲ τὸ χέρι του τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔστειλε στὸν Jules Mohl, τὸ ὅποιο φυλάγεται στὸ ἀρχεῖο Φοριέλ. Πβ. ἄλλωστε I b r o v a c, ὅ.π., 127.

23. Πρόκειται γιὰ τὰ χειρόγραφα 1363, 1365, 1367, βλ. I. Σ α κ κ ε λ ι ω ν, Κατάλογος

Σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες ποὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Φοριέλ λοιπόν, οἱ ἐποχὴς ποὺ τὸν ἀπασχόλησε ἡ ἐπεξεργασία τῆς δεύτερης ἔκδοσης εἶναι κυρίως δύο: ἡ μιὰ τὸν χειμώνα τοῦ 1825 - 26 καὶ ἡ δεύτερη «περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του» γύρω στὰ 1840 - 44 δηλαδή.

Ἄπὸ τὴ σύγκριση τῶν καταλόγων μὲ τὸ ἀνέκδοτο ὑλικό, προκύπτει ἔνα σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ χρονολόγηση: ἡ ἀντιστοιχία τους. Τὰ περισσότερα τραγούδια ποὺ σημειώνονται, βρίσκονται στὸ ὑλικό, καὶ ἀρκετὰ ἐπεξεργασμένα — ἀντίθετα λιγοστὰ εἶναι τὰ ἐπεξεργασμένα τραγούδια ποὺ δὲν τὰ ἀπαντᾶμε στοὺς καταλόγους. Ταυτόχρονα λοιπὸν ὁ Φοριέλ δούλευε τὰ κείμενα καὶ τὴ σύνθεση τοῦ βιβλίου. Συγκρίνοντας πάλι τοὺς καταλόγους μεταξύ τους, παρατηροῦμε πῶς κινοῦνται δῆλοι — ἐκτὸς ἵσως ἀπὸ τὸν ἄρ. 5 — στὸν ἴδιο προβληματισμό: μικρὲς οἱ ἀριθμητικὲς διαφορὲς στοὺς ὑπολογισμοὺς (πβ. τὸ ἀθροισμα τοῦ πρώτου, 202 κείμενα, μὲ τὸ ἀθροισμα τῶν ἄρ. 4, 6, 7: 189 κείμενα), μικρὲς οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς ταξινομήσεις (πβ. τὸν ἄρ. 3 καὶ τὸν ἄρ. 6). Ἡ θέση ποὺ βρέθηκαν ἄλλωστε οἱ κατάλογοι μέσα στὸ ἀρχεῖο, ἀποτελεῖ μιὰ πρόσθετη, ἀν καὶ ἵσχηνή, ἐπιβεβαίωση: οἱ τέσσερις πρῶτοι βρέθηκαν ἀνάμεσα σὲ μιὰ ὅμαδα μεταφράσεων (φακ. 2335 ἄρ. 1327 ἔως 1399), οἱ δύο τελευταῖοι ἀνάμεσα σὲ μιὰ παρόμοια ὅμαδα (φακ. 2335 ἄρ. 1650 ἔως 1772), ποὺ ὅπως εὔκολα διαπιστώνεται, περιείχε μεταφράσεις κάπως μεταγενέστερες ἀπὸ τὴν πρώτη. Ο πέμπτος πάλι κατάλογος βρέθηκε σὲ τελείως διαφορετικὴ θέση.

Νομίζω πῶς δὲν θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀν θεωρήσουμε πῶς οἱ κατάλογοι (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἄρ. 5) καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ τόμου ἀντιστοιχεῖ στὰ χρόνια 1825 - 26. Τὸ ὑλικὸ τὸ εἶχε ἀπὸ τότε ὁ Φοριέλ· αὐτὸ τὸ πιστοποιοῦμε ἀπὸ τὰ τραγούδια ποὺ ἔδωσε στὸ «συμπλήρωμα» τῆς πρώτης ἔκδοσης, καὶ ποὺ χρονολογοῦν ἔτσι ὀλόκληρη τὴν πηγή τους, καθὼς καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποίησε στὰ μαθήματα τοῦ 1831 - 32. Ἔπειτα ξέρονμε πῶς κάποιες μεταφράσεις τὶς εἶχε κιόλας ἔτοιμες ἀπὸ τὸν χειμώνα τοῦ 1824 - 25, καὶ πῶς δούλευε ἀρκετὰ τὸν ἐπόμενο χρόνο²⁴: τὸν Ἰούλιο τοῦ 1826 λογάριαζε πῶς δὲν ἥθελε περισσότερο ἀπὸ ἔξι μῆνες γιὰ νὰ τελειώσει. Θὰ εἶχε λοιπὸν ἀρκετὰ προχωρήσει· ἵσως ἐκεῖ γύρω στὸν Ἰούλιο θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τοὺς δύο τελευταίους καταλόγους καὶ κάπως νωρίτερα τοὺς τέσσερις πρώτους.

Οσο γιὰ τὸν ἄρ. 5, εἴδαμε πῶς διαφοροποιεῖται ἀρκετὰ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους, καὶ πῶς δὲν ἀντιστοιχεῖ μὲ κάποιο σύνολο ἐπεξεργασμένο. Μάλιστα ὅλα τὰ τραγούδια ποὺ ὑποδηλώνει, βρίσκονται ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνα ποὺ

τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, 1892, 246 - 7.

24. Γιὰ νὰ δοκιληρώσει τὴν προετοιμασία τῆς πρώτης ἔκδοσης ὁ Φοριέλ χρειάστηκε περίπου ἑνάμισυ χρόνο· φυσικὰ δὲν δούλευε σ' αὐτὸ τὸ διάστημα μονάχα τὰ δημοτικὰ τραγούδια.

εἶχε ἀντιγράψει ὁ Brunet de Presle, καὶ κάποιο ἀπ' αὐτὰ —τὸ ἔνατο— ταυτίζεται μὲν ἔνα τραγούδι ποὺ δημοτιεύτηκε τὸ 1830 ἀπὸ τὸν Edgar Quinet. "Ωστε αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ κατάλογος ἐνδέχεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ συνεργασία τοῦ Φοριέλ μὲ τὸν Brunet de Presle.

Φαίνεται πὼς ἔαφνικά, γιὰ κάποιο λόγο, τὸ καλοκαίρι ἥ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1826 ὁ Φοριέλ σταμάτησε τὴν προετοιμασία τῆς δεύτερης ἔκδοσης. Ἀφησε τὸ ὑλικὸ ἀτακτοποίητο, δίχως νὰ προχωρήσει στὴν ὄμαδοποίηση ποὺ ἀποτύπωσε θεωρητικὰ στοὺς καταλόγους. Ἀργότερα, ἵσως ἐπειδὴ αἰσθανόταν πὼς ὁ ἴδιος δὲν θὰ προλάβαινε ν' ἀποτελείσει ὅλες τὶς ἐργασίες ποὺ εἶχε ὀραματισθεῖ, ζήτησε τὴ βοήθεια τοῦ Brunet de Presle. Τοῦ παρέδωσε τὸ ὑλικό, καὶ ὑποθέτω πὼς δὲν τὸ ἔαναεπίασε ἀπὸ τότε στὰ χέρια του. Ἡ τύχη τοῦ ὑλικοῦ συνδέθηκε πιὰ μὲ τὸν Brunet de Presle.

III.

Ἡ φιλολογικὴ Εὑρώπη δέχτηκε μὲν ἔξαιρετικὴ εὐμένεια τὴ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τὴν περίμενε ἄλλωστε. Δέκα χρόνια τώρα γινόντουσαν νύξεις καὶ συζητήσεις σχετικές, καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση εἶχε φέρει στὸ προσκήνιο καὶ πολιτικὰ τοὺς νεοέλληνες. Μάλιστα, ἡ ἔξαιρετικὴ προσεγμένη καὶ πλούσια παρουσίαση ἀπὸ τὸν Φοριέλ, βάρυνε σχεδὸν ὅσο καὶ τὰ τραγούδια.

Ἡ ἑλληνικὴ δημοτικὴ ποίηση βρῆκε ἰκανὸ εἰσηγητὴ στὴν εὐρωπαϊκὴ παιδεία: μπορεῖ νὰ μὴν ἡταν εὐρύτερα διάσημος ὁ Φοριέλ, ἀλλὰ στοὺς κύκλους τῶν διανοούμενων ἡ αἴγλη του ἡταν ζηλευτή. «Είναι ὁ μόνος μὴ σχολαστικὸς σοφός» ἔλεγε γι' αὐτὸν ὁ Σταντάλ, τόσο φιλάργυρος στὸ νὰ μοιράζει ἐπαίνους.

"Ετσι τὰ «Λαϊκὰ τραγούδια τῆς Νέας Ἑλλάδας» συνάντησαν τὴ γενικὴ παραδοχή. Οἱ κριτικὲς στὸν εὐρωπαϊκὸ τύπο ἐπισήμαναν ἀμέσως τὴν προσφορά τους· καὶ μέσα σ' ἔνα χρόνο τὸ βιβλίο εἶχε μεταφραστεῖ στὰ γερμανικά, τὰ ἀγγλικά, τὰ ρώσικα, καὶ εἶχε κυκλοφορήσει καὶ σὲ δεύτερη, ἔμμετρη καὶ «ποιητικὴ» μετάφραση στὰ γαλλικά. Παράλληλα, μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἴδιωτικὲς μαρτυρίες φανερώνουν πὼς ἔνα εὐρὺ λόγιο κοινὸ τὰ διάβασε, τὰ συζήτησε, τὰ ἀγάπησε. Τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια ἔγιναν τῆς μόδας στὴν Εὐρώπη²⁵.

25. Ὁ I b r o v a c, δ.π., 158 - 234 συγκεντρώνει τὶς κρίσεις τοῦ τύπου ἀλλὰ καὶ ἀρκετὲς ἴδιωτικὲς μαρτυρίες. Δίχως ἡ συναγωγὴ νὰ είναι βέβαια πλήρης, είναι ἐνδεικτική. Προσθέτω δύο κριτικὲς στὸν τύπο: Περ. *La Semaine* 1, 1824, 337 - 348, 394 - 402, 3, 1825, 91 - 3, 115 - 126 (πληροφορία κ. Φίλ. Ἡλιού), *Revue Encyclopédique* 22, 1824, 699. Καὶ μιὰ ἴδιωτικὴ μαρτυρία: H.- F.- K. S t e i n, *Briefe und amtliche Schriften*, 7 Στούτγαρδη 1957 - 69, 18: «Δανείστηκα ἀπὸ τὴν κυρίᾳ von Clausewitz τὰ Nouveaux chants grecs τοῦ Φοριέλ γιὰ νὰ τὰ διαβάσει ὁ κόμης Bernstorff». (Ο Stein, ὁ ἄντρας τῆς κ. Clausewitz καὶ ὁ Bernstorff ἡταν πολιτικοὶ καὶ διπλωμάτες στὴν ὑπηρεσία τοῦ Τσάρου ἥ

‘Ωστόσο δεύτερη έκδοση τελικά δὲν πραγματοποιήθηκε. Φυσικά ό ΐδιος ό Φοριέλ, μὲ τὰ ποικίλα ἐνδιαφέροντά του καὶ τὴν ἔξαιρετικὰ αὐστηρὴ φιλολογική του συνείδηση ποὺ τὸν ὁδηγοῦσε συνεχῶς σὲ δυστοκία καὶ ἀναβολές, μπορεῖ νὰ βρέθηκε σὲ προσωπικὸ ἀδιέξοδο καὶ νὰ ἐγκατέλειψε τὰ σχέδιά του, παρασυρμένος ἀπὸ διαφορετικὲς φροντίδες. Τόνισα προηγουμένως, σωστὰ ἐλπίζω, πόσο πάρεργο ἦταν γι’ αὐτὸν τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια. Τὸ ζήτημα ὅμως ξεπερνᾶ τὰ ἀτομικὰ πλαίσια.

Γιατὶ δὲν εἶναι μονάχα ἡ δεύτερη έκδοση τοῦ Φοριέλ ποὺ δὲν πραγματοποιήθηκε. ‘Ολο αὐτὸ τὸ εὔνοϊκὸ κλίμα, δλο αὐτὸ τὸ φούντωμα τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ πανευρωπαϊκό, δὲν ἔδωσε ἄλλον παρόμοιο καρπό· ἀντίθετα ἀποθάρρυνε ὅσους παράλληλα μὲ τὸν Φοριέλ προετοίμαζαν κι αὐτοὶ συλλογές.

‘Ο Γερμανὸς Werner von Haxthausen, ποὺ ἀπὸ τὸ 1814 ὅπως ξέρουμε, εἶχε ἀρχίσει νὰ συγκεντρώνει καὶ νὰ μεταφράζει δημοτικὰ τραγούδια, καὶ ποὺ περιέφερε ἀδιάκοπα τὴν συλλογὴ του στοὺς λόγιους γερμανικοὺς κύκλους, ἐγκατέλειψε κάθε προσπάθεια²⁶. ‘Ανάλογα, ό Ν.Σ. Πίκκολος, δταν ό Χριστόφορος Φιλητάς τὸν ρώταγε γιὰ τὶς δυνατότητες ποὺ θὰ εἶχε ἡ ἔκδοση μιᾶς συλλογῆς, τὸν ἀπέτρεπε, γράφοντάς του τὸν Ἰούλιο τοῦ 1826: «... ὁ Φοριέλ ἐσύναξεν πάμπολλα τραγούδια εἰς τὰς περὶ τὴν Ἰταλίαν διατριβάς του»²⁷. ‘Ο Πίκκολος θὰ ἥξερε βέβαια τὰ σχέδια τοῦ Φοριέλ, καὶ δὲν θεωροῦσε δτι περίσσευε χῶρος ἀκάλυπτος καὶ γιὰ τὸν Φιλητά, ποὺ ἄλλωστε δὲν ἐπέμεινε περισσότερο στὴν ἀρχικὴ πρόθεσή του.

Γύρω στὰ 1828 μιὰ ἄλλη σχετικὴ δοκιμὴ ἔμεινε ἀνολοκλήρωτη. ‘Ο Γάλλος ἑλληνιστὴς J.P. Rossignol (1803 - 1893) προγραμμάτισε μιὰν ἔκδοση, ποὺ καὶ αὐτὴ ματαιώθηκε. Τὸ γεγονὸς τὸ μαρτυρεῖ —δσο ξέρω— μονάχα ό Sainte Beuve· ἂν καὶ μοῦ εἶναι ἄγνωστες οἱ λεπτομέρειες τοῦ ἐγχειρήματος, ἀρκεῖ θαρρῶ νὰ σημειώσουμε πώς ἡ ἀφάνεια κάλυψε γρήγορα τὴν προσπάθεια²⁸.

τῆς Πρωσίας καὶ ἔλαβαν μέρος στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης. Τὴν παραπομπὴ τὴν παίρνω ἀπὸ τὸν Γ.ρ. Δ α φ ν Ἡ, I. Καποδίστριας, ’Αθ. 1976, 451 καὶ 651). ‘Αξίζει νὰ παρατηρήσουμε τὴν ἐλαφρὰ παραλλαγὴ τοῦ τίτλου· συχνὰ τὸ βιβλίο τοῦ Φοριέλ ἀναφέρεται μὲ κάπως ἀλλαγμένο τίτλο, τεκμήριο κι αὐτὸ μιᾶς ζωντανῆς παράδοσης.

26. ‘Η συλλογὴ του ἐκδόθηκε πολὺ ἀργότερα· K. Schulte - Kempinghausen - G. Suter, Neugriechische Volkslieder, gesammelt von W. Von Haxthausen, Münster i. W. 1935.

27. E. Γ. Πρωτοψάλτης, ‘Ο Ν. Πίκκολος, ’Αθηνᾶ 68 (1965) 86 ὑποσ. 2.

28. Τὴν πληροφορία τὴν ἔχω ἀπὸ τὸν R. Canat, L’ hellénisme des Romantiques, 1, Παρίσι 1951, 238 ὑποσ. 12: Sainte Beuve s’interessa de bonne heure aux chants populaires de la Grèce (à la fin de son Tableau de la poésie franç. au xvi s., il traduit le chant de l’hirondelle et annonce un travail de Rossignol sur les chansons grecques). Δὲν μπόρεσα νὰ συμβουλευθῶ τὴν πρώτη ἔκδοση (1828) τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Sainte Beuve.

Τέλος, ἐπισκοπώντας κάπως γενικότερα τὸ θέμα, μποροῦμε νὰ ἐπισημάνουμε πώς ἐνῶ ἡ συλλογὴ τοῦ 1824 - 1825 ἔδωσε τὸ ἔναυσμα γιὰ ποικίλες μικροδημοσιεύσεις καὶ πολὺ περισσότερες ἀναδημοσιεύσεις, ὥστόσο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γερμανία, δόπου τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ δημοτικὴ ποίηση ἦταν βαθύτερα ριζωμένο, κι ὅπου ἔχουμε τὶς συλλογὲς τοῦ Th. Kind, ὀλότελα περιθωριακὲς ἄλλωστε, ἡ ἐπόμενη ἄξια λόγου συλλογὴ πραγματοποιήθηκε μόλις τὸ 1842 ἀπὸ τὸν N. Tommaseo. "Ἄς θυμήσουμε δῆμος ἐδῶ, δτι τὰ ἵταλικὰ ἦταν ἡ μόνη σημαντικὴ εὐρωπαϊκὴ γλώσσα στὴν ὅποια δὲν εἶχε μεταφραστεῖ ἡ πρώτη ἔκδοση τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν.

"Ωστε ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὸν Φοριέλ εἶχαν ἐνδιαφερθεῖ νὰ συνδέσουν τὸ σὸνομά τους μὲ τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια πρόσωπα δῆμος ὁ Γκαΐτε (ποὺ θὰ ἔγραφε τὸν πρόλογο στὴ συλλογὴ τοῦ Χάξτχάουζεν)²⁹, ἡ, ἀν δεχτοῦμε σὲ μιὰ κάπως ἀπομονωμένη μαρτυρία, ὁ Βύρων³⁰, ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευση, καὶ παρὰ τὴν ἐπιτυχία της, τὸ θέμα τράβηξε τὸ ἐνδιαφέρον μικρῶν μονάχα φιλολογικῶν ἀναστημάτων. Χρειάστηκε νὰ περάσουμε στὴν ἐπόμενη γενιὰ γιὰ νὰ βρεθεῖ πάλι ἔνα γερὸ δνομα ποὺ θὰ θεωροῦσε μιὰ τέτοια δουλειὰ ἄξια νὰ τὴν καταπιαστεῖ. Καὶ βέβαια ἡ συλλογὴ τοῦ Τομαζέο δὲν συγκεντρώνει μονάχα ἑλληνικὰ τραγούδια, παρὰ πραγματοποιεῖ ἔνα εὐρύτερο σχέδιο: παραθέτει τραγούδια τῆς Τοσκάνης, τῆς Κορσικῆς, τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Ἐλλάδας σὲ τέσσερις τόμους· μονάχα ὁ τρίτος ἀφιερώνεται στὰ ἑλληνικά.

Γιὰ νὰ ξαναπεριοριστοῦμε στὴ γαλλικὴ γλώσσα, ἐδῶ, μιὰ δεύτερη συλλογὴ κυκλοφόρησε μόλις τὸ 1851. Μάλιστα ὁ ἔκδότης της, ὁ κόμης Marcellus, διπλωματικὸς καὶ λόγιος μικρῆς ἐμβέλειας, ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ χρόνια προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσει, κάπως ὅψιμα, φιλολογικὴ ἐπιφάνεια: δημοσιεύει ἀδιάκοπα μεταφράσεις, ἐνθυμήματα, ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, μελέτες. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προσωπικὴ προσπάθεια προσθέτει καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ζηλωτὴς περισσότερο τῆς δόξας τοῦ Φοριέλ —πίστευε πώς θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε προλάβει ἐκεῖνος πρῶτος— παρὰ ἐκφραστὴς τῆς ἐποχῆς

29. B. L. K. Dieterich, Goethe und die Neugriechische Volksdichtung, *Hellas Jahrbuch* 1929, 61 - 81. Πβ. καὶ I b r o v a c, δ.π., 87 - 109 καὶ 191 - 196.

30. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα τοῦ Böttiger *Litteraturblatt zum Morgenblatt*, φ. 1ης Ἀπριλίου 1825 (ἡ παραπομπὴ ἀπὸ G. C a m i n a d e, Les chants des grecs de W. Müller, Παρίσι 1913, 152 ὑποσ. 2). Γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βύρωνα, βλ. The Poetical Works of Lord Byron, Oxford University Press, 1945, 878 - 9 καὶ 882, δόπου τὸ ἐνδιαφέρον στρέφεται κυρίως στὰ ἀρβανίτικα τραγούδια καὶ τὴ λόγια ἑλληνικὴ ποίηση. Πβ. καὶ, C. M. D a w s o n καὶ A. E. R a u b i t s c h e k, A Greek Folksong copied for Lord Byron, *Hesperia* 14 (1945) 33-57· S. B. L i l j e g r e n, Lord Byron and the Romaic Language, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν Franz Dornseiff, Λιψία 1953, 228-30. Δέν ἔχω δεῖ τὴ μελέτη τοῦ D. C. H e s s e l i n g, Byron en een nieuwgrieks volkslied, *Neophilologus* 23 (Gronigen 1937 - 8).

του. Ἡ ἐπόμενη γαλλικὴ ἔκδοση ἄλλωστε —παρεμβάλλεται μιὰ ἀνατύπωση τῶν μεταφράσεων (μόνο) τοῦ Marcellus καὶ μερικὲς περιθωριακὲς ἀνθολογίες— θὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ 1874 πιά, καὶ μὲ τελείως διαφορετικοὺς στόχους. Ὁ Legrand ποὺ τὴν ἔκδίδει ἐνδιαφέρεται μονάχα γιὰ τὸν κλάδο τοῦ καὶ δχι γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ κοινὸ τῆς Γαλλίας.

Μποροῦμε νὰ προσθέσουμε καὶ μιὰ λεπτομέρεια χαρακτηριστική. Τὰ ἀντίτυπα τῆς πρώτης ἔκδοσης δὲν φαίνεται νὰ ἔχαντλήθηκαν γρήγορα. Ὁ ἴδιος ὁ Φοριέλ διέθεσε τὸ τελευταῖο δικό του λίγο πρὶν πεθάνει³¹ ἐνῷ στὸ 1860, ὅταν κυκλοφόρησε τὸ πολύτομο γαλλικὸ «Ἐγχειρίδιο τῶν Βιβλιοφιλῶν» τοῦ J. Ch. Brunet, ἡ συλλογὴ τοῦ Φοριέλ ταξινομεῖται στὸ ἐπίμετρο, δύπον σημειώνονται δσα σημαντικὰ βιβλία δὲν ἔχουν βιβλιογραφικὴ ἀξία, μιὰ καὶ εἶναι εὐκολόβρετα στὴν ἀγορά³².

Στὸ λογοτεχνικὸ χῶρο τὰ δημοτικὰ τραγούδια ταυτίστηκαν καὶ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους μὲ τὸ ρομαντικὸ κίνημα: σύμμαχοι φυσικοὶ του. Ἐφερναν τὴν ἀφέλεια, τὴν τόλμη στὴ σύλληψη, τὴν εἰλικρίνεια, τὴ ζωὴ³³, τὴ γραφικότητα ἐνὸς ἰδιαίτερου κόσμου. «Εἶναι ἔξαλλον πολὺ ἐνδιαφέροντα σὰν ζωγραφὲς τῆς πόλης, τῶν πολέμων καὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ Νεοελλῆνα» παρατηροῦσε λίγες βδομάδες μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ πρώτου τόμου ὁ Σταντάλ, παρουσιάζοντας τὸ ἔργο στὸ ἐγγλέζικο κοινό³⁴. Ὁμως, κάτω ἀπὸ τὸ ρομαντικὸ προσωπεῖο, τὸ αὐστηρὸ καὶ περιορισμένο λεκτικό τους, οἱ κάπως μονότονες ἐπαναλήψεις, ἡ ἀντικειμενικὴ ἀφήγηση στὸ τρίτο πρόσωπο, ἀποτελοῦσαν ἀντίρροπα στοιχεῖα στὸ πληθωρικὸ εἶναι τοῦ ἀτομικοῦ λυρισμοῦ, στὴν ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ὑποκειμένου ποὺ καλλιεργοῦσε ἡ καινούρια ποιητικὴ ἀντίληψη.

Οὔτε κι ὁ Φοριέλ στάθηκε ποτέ του ἀνεπιφύλακτα ρομαντικός. Ἀκόμη κι ὅταν παρουσίαζε τὰ θεατρικὰ ἔργα τοῦ A. Manzoni, ποὺ τὰ εἶχε ὁ ἴδιος μεταφράσει, δὲν παρέλειψε νὰ τονίσει τὶς «κλασικὲς» ἀρετές τους³⁵. Καὶ τὰ

31. Στὶς 23 Νοεμβρίου 1843. Βλ. G alle ey, δ.π., 453.

32. J. Ch. Brunet, Manuel du Libraire et de l'Amateur de livres, 1 - 6, Παρίσι 1860 κ.δ., φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοση τῆς 5ης ἔκδ., Παρίσι 1966, τ. 6 σ. 738. Τὸ 1874 συναντᾶ μιὰ μαρτυρία πῶς τὸ βιβλίο εἶχε γίνει πιὰ στάνιο. Ἐντοπίζοντας ἔνα ἀντίτυπο, ὁ ὑπεύθυνος τῆς βιβλιοθήκης τῆς Association pour l'encouragement des Etudes grecques en France προτείνει τὴν ἀγορά του (κόστιζε 30 φρ.). Κλείνει τὸ σύντομο σημείωμα ὡς ἔξῆς: «Ces recueils précieux sont presque introuvables aujourd'hui. L'occasion d'en enrichir notre bibliothèque se présentera bien rarement». (Τὸ σημείωμα αὐτὸν βρίσκεται μέσα στὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης, τὸ ὅποιο ἔχει περάσει σήμερα στὸ νεοελληνικὸ ἱνστιτούτο τοῦ Στρασβούργου).

33. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς ἀρετές ἀνακάλυψαν οἱ ρομαντικοὶ καὶ στὸν "Ομηρο" βλ. Canat, δ.π., τ. 2, 1953, 127.

34. Ἀρθρο του στὸ New Monthly Magazine 1 Αὐγούστου 1824, βλ. Standahil, Courrier anglais, ἐπιμ. Martineau 2, 184.

35. D. Christesco, La fortune de A. Manzoni en France, Παρίσι 1943, 17.

ελληνικὰ τραγούδια τὰ παρουσίασε «χωρὶς τὸν ὑπερβολικὸν ρομαντισμὸν τῶν Γερμανῶν»³⁶. Σίγουρα ἡ περίφημη εἰσαγωγή του διαπνέεται ἀπὸ μιὰ διάθεση ρομαντικῆς ὅμως οἱ δεσμοὶ μὲ τὴν ὀρθολογικὴν σκοπιὰ τῶν Ἰδεολόγων δὲν ἔχουν καθόλου ἀποκοπεῖ. Στὴ δίτομη ἔκδοση, ποὺ τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπο —βουβό καὶ γιὰ τὸν κλασικοθεμέμενό ἀναγνώστη— αὐξαίνει τὸ εἰδικὸν τῆς βάρος, ἡ μετάφραση γίνεται σὲ πεζὴ γλώσσα: ἀπευθύνεται περισσότερο στὸν ἐπίμονο αἰσθητὴν παρὰ στὸν εὐαίσθητο ἀναγνώστη.

Γιὰ νὰ ἀποκτήσουν πλατύτερη διάδοση, γιὰ νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ τὸ λογοτεχνικὸν κοινό, ἥταν ἀνάγκη οἱ ποιητικὲς ἰδέες ποὺ ἔκρυβαν τὰ πεζὰ τοῦ Φοριέλ νὰ ἀποκτήσουν καὶ ποιητικὴ μορφή. Πραγματικά, λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Φοριέλ, ὁ Nep. Lemercier, ἀπὸ τὰ γνωστὰ ὀνόματα τοῦ γαλλικοῦ Παρνασσοῦ, παρέδωσε στὸ εὐρὺ κοινὸν μιὰ πλούσια ἀνθολόγηση σὲ μετάφραση ἔμμετρη καὶ ποιητική, χωρὶς τὸν φόρτο τῶν πρωτότυπων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς. Μὲ τὸ καινούριο τους ντύμα τὰ τραγούδια ἀπέκτησαν καὶ πιὸ ρομαντικὴ ἐμφάνιση· δὲ μετάφραστής τὰ πλούτισε μὲ ἐπίθετα —χρωματίζοντας τὸ ἀντικείμενο τὸ συνέδεε μὲ τὸν κόσμο τοῦ ὑποκειμένου— καὶ τοὺς ἔδωσε κάποια ἀνάσα ἀναπτύσσοντας τὴν ἐλλειπτικὴν δραματικὴν δομήν. Κατέστρεψε ὅμως ἔτσι τὸ πιὸ πολύτιμο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ρομαντισμό, τὴν αὐθεντικότητα³⁷.

Κάτι τέτοιο δὲν μποροῦσε βέβαια νὰ γίνει εὔκολα παραδεκτό. Τὸ σοβαρότερο ὅργανο τοῦ ρομαντισμοῦ, τὸ περιοδικὸν *Globe* στάθηκε ἐπικριτικὸν καὶ ἀπόρριψε τὴν παραμόρφωση³⁸. Ὡστόσο ὁ Lemercier εἶχε πιάσει ἔναν εὐρύτερο σφυγμό· τὸ βιβλίο του γνώρισε κάποια ἐφήμερη ἐπιτυχία³⁹ καὶ οἱ ποιητικὲς ἀπομιμήσεις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ στέλνονταν στὸ *Globe* γιὰ δημοσίευση ἥταν τόσες, ποὺ τὸ περιοδικὸν χρειάστηκε νὰ τὶς καταδικάσει καὶ πάλι⁴⁰, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναστείλει καὶ τὸ ρεῦμα. Ὁρισμένοι ἐλάσσονες ποιητὲς ἔξακολουθοῦσσαν νὰ μεταφέρουν σὲ στίχους τὰ πεζὰ τοῦ Φοριέλ, προσθέτοντας ὄλοένα καὶ περισσότερα ρομαντικὰ σημάδια. Ἐνδεικτικά, μιὰ τέτοια παράφραση κρίνεται ἀπὸ τὸν νεαρὸν τότε *Sainte Beuve* ἐπιτυχημένη, ἀν καὶ «μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀκριβῶς πολὺ πιστή, παρουσιάζει

36. F. Baldensberger, *La critique et l'histoire en France au XIX siècle*, παίρνω τὴν παραπομπὴν ἀπὸ τὸν Ἐμμ. Κριαρᾶ, Δ. Σολωμός, Θεσσαλονίκη 1957, 55.

37. *Néromancie Lemercier, Chants héroïques des montagnards et maltelets Grecs*, 1 - 2, Παρίσι 1824 - 25.

38. Στὸ φύλλο τῆς 2ας Νοεμβρίου 1824. Γιὰ τὸ φιλελληνικὸν ρόλο τοῦ *Globe* βλ. Ἐλ. Καρατζᾶ, *Tὸ παρισινὸ περιοδικὸν Globe, Mélanges Merlier 1*, Ἀθῆνα 1956, 78 (ἀπὸ δύο τὸν παραπομπῆ). Βλ. ἐπίσης R. C. a n a t, δ.π., 301 - 313 εἰδικά, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρος ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἐνδιαιθέροντος βιβλίου στηρίζεται πολὺ στὸν *Globe*.

39. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ βιβλίου ἀνατυπώθηκε στὶς Βρυξέλλες τὸ 1825. Πβ. καὶ εὐνοϊκὰ σχόλια τοῦ P. Lebrun, *Le voyage de Grèce*, Παρίσι 1828, 192.

40. Στὸ φύλλο τῆς 13ης Αὐγούστου 1825, βλ. Ἐλ. Καρατζᾶ, δ.π., 80.

δρισμένα κενά κάπως περίεργα, και μερικά της σημεῖα εἶναι ἀναπόφευκτα σκοτεινά». Ἡ μετάφραση αὐτὴ ὅστόσο εἶχε ἐπαυξήσει κατὰ τὸ ἔνα τέταρτο τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο⁴¹.

Ἐτσι τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια δὲν πέρασαν ποτὲ στὸ κέντρο τῆς λογοτεχνικῆς ζωῆς. Ἡ «φυσική» καὶ «ἀπολίτιστη» ποίηση, μὲ τὴ φρεσκάδα της καὶ τὸν καινούριο κόσμο ποὺ ἀποκάλυπτε, γοήτεψε τοὺς αἰσθητὲς καὶ τοὺς κριτικούς⁴², ἀνοιξε δρίζοντες, ἔδωσε ποιητικὲς εἰκόνες, πρόσφερε ὅλη καὶ σύμβολα στοὺς ποιητές, ὅπως στὸν V. Hugo ἡ στὸν Pierre Lebrun⁴³, ἀλλὰ ἔμεινε πάντα ποιητικὸ ἐρέθισμα περισσότερο, παρὰ καθαυτὸ ποίηση. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, ἀρμόδιος κριτής, ὁ Λαμπαρτίνος θὰ τὸ ἐπισημάνει: «Τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ γοητεία αὐτῶν τῶν τραγουδιῶν βρίσκεται λιγότερο στὸ ἕδιο τὸ τραγούδι καὶ περισσότερο στὸ πλαίσιο ποὺ τὸ περιβάλλει»⁴⁴.

Στὴ δεκαετία ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ τραγούδια —γιὰ τὴ Γαλλία, δεκαετία τῆς νίκης τοῦ ρομαντισμοῦ— καὶ στὴ δεκαετία ποὺ προηγήθηκε, οἱ λογοτεχνικοὶ δρίζοντες διευρύνονται στὸ μέγιστο. Ὁ ρομαντισμός, μὲ τὴν πολλαπλότητα ποὺ ηθελε νὰ τὸν χαρακτηρίζει, ἀνοίγεται πρόσφορος σ' ὅλα τὰ ρεύματα. Στὴ Γαλλία, ἀνάμεσα στὰ 1810 καὶ στὰ 1830 ἀκριβῶς, ἀνακαλύπτονταν τὸ γερμανικὸ καὶ τὸ ἰσπανικὸ θέατρο, ἀνακαλύπτονταν τὶς λογοτεχνίες τοῦ «βορρᾶ», τὴ λαϊκὴ ποίηση τῶν ἵσπανῶν, τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Ἀνακαλύπτονταν τὸν Walter Scott παράλληλα μὲ τὸν δικό τους μεσαίωνα καὶ τὴν ἔξωτικὴ «ἀνατολή». «Ποτὲ τόσα μυαλά δὲν ἀναδίφησαν ταυτόχρονα τὴν ἀχανὴ Ἀσία» θὰ πεῖ τὸ 1829 στὸν πρόλογο τῶν Orientales ὁ V. Hugo. Τέλος ἀνακαλύπτονταν ξανά —αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὰ πρωτότυπα— τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα⁴⁵.

Μέσα σ' αὐτὴν τὴν πλούσια σύνθεση, ὅπου ἡ εἰσροὴ ξένων στοιχείων

41. Πρόκειται γιὰ μία ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τῆς L. Swanton - Belloc στὸ ἔργο τῆς Bonaparte et les Grecs, Παρίσι 1826. Ἡ κριτικὴ τοῦ Sainte Beuve πέρασε στὰ Premiers Lundis 1, Παρίσι 1874, 135. Ὁ Ibrorva, δ.π., 164 - 174 ἔξετάζει τὶς μεταφράσεις τοῦ Lemercier, τῆς Belloc, καθὼς καὶ τοῦ J. J. Ampère, τοῦ L. Halévy καὶ τοῦ J. Polonius, ποὺ δλες τους εἰχαν γίνει ἔως τὸ 1830.

42. Μολονότι δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ καταστρώσουμε τὸν πλήρη κατάλογο τῶν δσῶν ἐκφράστηκαν εὐμενῆς γιὰ τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια, ὥστόσο εὔκολα παρατηροῦμε πώς οἱ περισσότεροι ἀνήκουν στὸ χῶρο τοῦ στοχασμοῦ κι ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λυρισμοῦ.

43. P. Lebrun, δ.π., 61 - 66, 109 - 113, 125 - 128, καὶ στὶς σημειώσεις, 191 - 195, π.β. καὶ τὴν βιβλιοκρισία τοῦ H. Patin στὴ Revue Encyclopédique 37 (Μάρτιος 1828) 670 - 71.

44. Στὰ Cours familiers de littérature, 14 (1862) 36 - 42. Παίρνω τὴν παραπομπὴ ἀπὸ τὸν Ibrorva, δ.π., 186.

45. Τὴν θέση αὐτὴ τὴ στηρίζει μὲ ἔξαιρετικὰ πλούσια ἐπιχειρηματολογία ὁ R. Canat στὸ βιβλίο του ποὺ ἀνέφερα κιόλας καθὼς καὶ στὸ La Renaissance de la Grèce antique (1820 - 1850) Παρίσι 1911.

ἀποτελεῖ φέρουσα κατασκευὴ τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομήματος, ἡ ἀλληλοδιαδοχὴ τῶν λογοτεχνικῶν ἐκπλήξεων καὶ ἀνακαλύψεων ἀποτελεῖ δργανικὴ ἀνάγκη. Ἡ δυναμικὴ τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν δὲν ξεπερνοῦσε τὴν ἔκδοση τοῦ 1824 - 25· ὁ χῶρος ποὺ τοὺς ἀναλογοῦσε καταλήφθηκε μιὰ καὶ καλή.

Τὸ 1830 ὁ φιλελληνισμός, ἀμάλγαμα μὲ ποικίλες τάσεις, φιλελευθέρων, χριστιανῶν, ρομαντικῶν, κλασικιστῶν, ἀμάλγαμα ὅμως ποὺ οἱ φιλελεύθεροι ρομαντικοὶ κράτησαν πάντα τὸ ἐπάνω χέρι, εἰχε δόλοκληρώσει τὴν τροχιά του. Ὁ ρομαντισμὸς εἶχε πιὰ ὄριστικὰ ἐπιβληθεῖ, τὸ ἑλληνικὸ κράτος εἶχε κι αὐτὸ ἀναγνωριστεῖ σὰν πραγματικότητα. Ὁ φιλελληνισμός, μαζί του καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔπαιψαν νὰ εἶναι στὴ μόδα, μπῆκαν ὅμως, στὸ μικρὸ βαθμὸ ποὺ τοὺς ἀναλογοῦσε στὴ γαλλικὴ —καὶ τὴν εὑρωπαϊκή— παιδεία. Ἡ ἀναφορὰ στὸ ἔργο τοῦ Φοριέλ ἥταν ἐπιβεβλημένη γιὰ ὅσους ἀνοιγαν θεωρητικὲς συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς προφορικῆς λαϊκῆς ποίησης. Οἱ ταξίδιστες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ποὺ πρὶν τὸ 1824 ἀκούγαν τὶς «ἔνρινες θρηνωδίες» τῶν ἄξεστων Νεοελλήνων, θαυμάζουν τώρα τὴν ποιητικότητα τῶν ἀπλοϊκῶν τραγουδιῶν. Τέλος γιὰ ὅσα βιβλία ἀναδιφοῦσαν τὴ νεοελληνικὴ ἱστορία, ἀπὸ τὸ πανεπιστημιακὸ καὶ πολυδιαβασμένο ἐγχειρίδιο τοῦ Villemain ἔως τὴν τελευταίᾳ «Ἐπισκόπηση τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας» ἡ εἰσαγωγὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν θησαύριζε ἀπαραίτητο ὑλικό⁴⁶.

Λίγο μετά ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Φοριέλ, ὁ Προσπέρ Μεριμέ, διάσημος πιὰ συγγραφέας, μὰ καὶ στοχαστικὸς μελετητὴς τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων, ὄριοθετοῦσε μὲ ἀκρίβεια τὴ συμβολὴ τῶν Chants populaires de la Grèce moderne: «Δὲν νομίζω νὰ κάνω λάθος, λέγοντας πὼς ἔνα μέρος τοῦ ἐνδιαφέροντος ποὺ γέννησε στὴ Γαλλία ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, δόφεύλεται σ' αὐτὴ τὴ μετάφραση καὶ στὸν ἔξαιρετικὸ πρόλογο ποὺ εἶχε προσθέσει. Πολλοί, ποὺ θεωροῦσαν τοὺς Ἐλληνες ἔνα λαὸ διεφθαρμένων μπαγαπόντηδων, τοὺς εἶδαν, σύμφωνα μὲ τὸν κ. Φοριέλ, σὰν ἥρωες, συνεχιστὲς τῶν προγόνων τους»⁴⁷.

Στὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἡ ἐμφαση στὴν ἐθνικὴ καταγωγὴ ἥταν ἴδιαίτερα πολύτιμη γιὰ τοὺς Ἐλληνες.

46. Μπορεῖ κανεὶς νὰ συμβουλευθεῖ τὴ μελέτη τοῦ M. B. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο ν, Νεοελληνικὲς Ἰστορικὲς Σπουδές, Νέα Ἐστία 33 (1943) 29 κ.ἔ. Γιὰ τὰ τραγούδια ποὺ ἀνατύπωντον τὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὸν νέο ἑλληνισμὸ βλ. Δ. Α. Π ε τ ρ ὁ π ο ν λ ο ν, Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, Ἐπετηρίδα τοῦ Λαογραφικοῦ Αρχείου 8 (1953 - 54) 75 κ.ἔ. καὶ Κυριακῆς Μαμώνη, Ξενόγλωσσοι ἐκδόσεις 1821 - 1829 περὶ τὸν Ἀγώνα, Μημοσύνη 3 (1970 - 71).

47. Σὲ ἄρθρο στὴν ἔφ. Le Constitutionnel τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1846, βλ. Q u e r a r d, La littérature française contemporaine, ἀνατύπωση, Παρίσι 1965, λῆμμα Fauriel, τ. 3 σ. 471. Πβ. καὶ Galley, δ.π., 489.